

ŽALGIRIS: NEATSAKYTI KLAUSIMAI

Alfredas Bumblauskas

Profesorius, daktaras (HP)

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Tel. 268 72 88

El. paštas: alfredas.bumblauskas@if.vu.lt

1. Įvadas

Straipsnį apie Žalgirį paskatino parašyti du dalykai: jubiliejus ir atsitiktinumas... Žalgirio 600-metis – jau ši skaičių kombinacija yra įspūdinga ir savaime verčianti prisiminti panašius įspūdžius kėlusius Žalgirio 500-mečius ar 550-mečius. Tomis progomis žalgiriada pildydavosi to meto visuomenėje rezonuojančiais, o kartu ilgam išliekančiais kūriniais – knygomis ir paminklais. Lietuva šį sykį šios reikšmingiausios ginklo pergalės jubiliejų pasitiko prėskai, taip ir nesulaukusi „Geležies dienos“. Tiesa, išleistas naujas mūsų istoriografijos grando Mečislovo Jučo knygos variantas¹, o jaunimas sukūrė mūšio maketą. Nelabai daug – krizė. Gal efektingiausiu renginiu tapo Lietuvos stovykla Žalgirio mūšio lauke, o profesionaliai Vytauto vaidmenį atlikęs mūsų raitelis atrodė solidžiau ir karališčiau už Jogailą. Tiek paguodos. Vis dėlto manėme, kad būtina susieti akademinių tyrimų naujoves su šiuolaikinėmis galimybėmis išplėsti žalgiriados ikonografiją, t. y. pasitelkti išlikusį, tačiau niekaip iki šiol neišnaudotą tos epochos paveldą – pilis ir miestų gynybinius įtvirtinimus, rotušes, katedras ir bažnyčias.

Jų paieška buvo lydimą knygų paieškų universitetų knygynuose. Taip Olštynė į rankas pateko straipsnių rinkinyje, kuriame yra naujas Sveno Ekdahlio straipsnis². Dabar, kai šį leidinį galima surasti ir Lietuvos bibliotekose, – tarsi nieko gudraus ar papasakotino. Tačiau iškart perskaičius tekstą atrodė, kad Žalgiryje saulė pradėjo tekėti ir judėti kitaip. Tiesa, mintį apie alternatyvią žygio kryptį Ekdahlis buvo formulavęs ir anksčiau, tačiau ji ir liko hipotezė. Dabar, įtraukus į Jogailos stovyklos lokalizavimo problematiką Vierzighubena, ši hipotetinė alternatyva aiškiai tapo teze. Žygiavimo krypties ir mūšio plano permainos verčia įdėmiai atsigręžti ir į kitas Ekdahlio užuominas bei neišspręstus Žalgirio klausimus – dėl kariuomenių rikiavimo, korpusų, vėliavų, pleiščių, kariuomenių sudėties ir lygio, o ir apskritai verčia klausti, kaip sugebėta laimėti prieš sunkiai nugalimą priešą ir pergalingai užbaigti, atrodytų, dar visai Žalgiriui neseniai (žiūrint iš 1380-ųjų ar 1390-ųjų perspektyvos) pralaimimą karą.

² Ekdahl S. Aufmarsch und Aufstellung der Heere bei Tannenberg/Grunwald (1410): Eine kritische Analyse // Tradycje kulturowe i historyczne ziem pruskich: Krajobraz grunwaldzki w dziejach polsko-krzyżackich i polsko-niemieckich na przestrzeni wieków. Wokół mitów i rzeczywistości. Pod red. Jana Gancewskiego. Olsztyn, 2009, s. 31–103.

¹ Jučas M. Žalgirio mūšis. Vilnius, 2009.

Taigi, šio teksto tikslas ir yra atkreipti dėmesį į klausimus, kurie be „žirklių ir klijų“ metodo artintų mus prie tiesos apie Žalgirį, antra vertus, žinojimo plėtra hipotezėmis prisidėtų prie suvaržytos vaizduotės išlaisvinimo, būtino meninei kūrybai ir pasakojimui apie Žalgirį.

2. Kaip galimi pasakojimai, jei turime tik paliudijimų fragmentus?

Kaip žinome, Žalgiris – tai sudėtinga, fragmentiškai dokumentuota, tačiau kartu tikra ir natūrali Viduramžių ir jų karybos istorijos problema. Kartais net autoritetinagai apibendrinama: „sunku pasakyti, kas iš tikrųjų įvyko“³. Nepaisant šios principinės nežinios, Žalgiris yra tapęs įvairių tautų ir valstybių mitologijų dalimi. Net ir šiandien neblėsta visuomenės ilgesys istoriniams naratyvams, nes tapatybių nėra be pasakojimų⁴. Taip, nepaisant šaltinių fragmentiškumo ir prieštaravimo, kuriami naratyvai, kurių autoriai žino, kas teisinga ir kas neteisinga, kurie šaltiniai klysta ar meluoja, o kuriais galima remtis. Tai būdinga ne tik vaikams ir jaunimui skirtoje žalgiriadoje – mintyse autoriams pasiteisi-

nant, kad jaunimui reikia ne kritinio mąstymo, o pasakų – bet net ir akademiniėje historiografijoje. Tačiau ir čia pasakojimas dažnai kuriamas iš šaltinių „išsikerpant“ ir „suklijuojant“ savam pasakojimui reikalingus fragmentus, kitus atmetant be analizės. R. J. Collingwoodo 1946 m. ironijos būdu „atrastas“ vadinamasis „žirklių ir klijų“ metodas ir apeliacija į istorikų bendruomenę – padėjus ranką prie širdies prisipažinti, ar nėra kūrė šiuo metodu, – matyt, ir paaiškina, kodėl taip retai girdimos ne „tiesų“, o abejonių formuluotės. Juk tiek mūsų, tiek gretimų kraštų medievistai labai retai siekia kalbėti apie Žalgirį ne užtušiodami šaltinių skurdo problemą, o kaip tik pabrėždami, kad viskas yra hipotetiška ir paremta fragmentiškais paliudijimais. Juk būtent medievistai turėtų pirmieji skelbti pavojų, bet jie dažniausiai elgiasi konformistiškai ir net nežada sklaidyti visuomenės iliuzijų, juo labiau kad visuomenė žada ir be istorikų kurti istorinius romanus ir istorinius filmus. Tačiau tokiu atveju istorikas rizikuoja apskritai būti nereikalingas, nes istorikų pasakojimai dažnai yra nuobodūs ir į pasakojimų kūrimą kur kas sėkmingiau įsitraukia rašantieji istorinius romanus – juk, anot vokiečių romanisto Liono Feuchtwangerio, kur istorikas padeda tašką, pradeda jis. Taip pabrėžiama fantazijos galia, o Henryko Sienkiewicziaus pavyzdys žalgiriadoje akivaizdžiai rodo, kad istorinis romanas, nors ir kupinas klaidingų istorinių interpretacijų, padaro didesnę poveikį negu teisingas akademinis tyrimas. Tačiau ir tokių tyrimų interpretacijas iki XX a. septintojo dešimtmečio pradžios lėmė ne faktai, o nacionalizmas⁵. Iš tikrųjų, ar galime įsivaiz-

³ Davies N. Dievo žaistas: Lenkijos istorija. T. 1: Nuo seniausių laikų iki 1795 metų. Vilnius, 1998, p. 160. Normano Davieso manymu, lenkų istorinė literatūra pergalę priskiria lenkų „karališkajai sargybai“, kuri, lietuviams pradėjus trauktis, puolė į ataką, o rusų šaltiniai pabrėžia Smolensko pulkų vaidmenį, nes šie ėmę pulti, kai lenkai pradėjo trauktis. Ne vienas Žalgirio tyrinėtojas gali suabejoti tokiais Davieso apibendrinimais, tačiau turės pritarti pačiai bendriausiai istoriko minčiai: „Daugumoje naujausių istorijos knygų šis mūsų vertinamas kaip tautų, jei ne rasių, t. y. germanų ir slavų, susirėmimas, nors iš tiesų taip nebuvo. Vokiečių mitologijos požiūriu tai buvo katastrofa, už kurią keršto reikėjo laukti iki 1914 m. rugpjūčio pergalės prie Tannenbergo. Sovietinės mitologijos požiūriu jis prilygo Stalingrado mūšiui.“

⁴ Žr. Rüsen J. Istorika: Istorikos darbų rinktinė. Vilnius, 2007, p. 272.

⁵ Urban W. Žalgirio mūšis ir kas po jo: Lietuva, Lenkija ir Vokiečių Ordinas – nemirtingumo beiškant. Vilnius, 2004, p. 209.

duoti lietuvių istoriką, kuris „nenukirptų“ Jano Dlugošo informacijos apie lietuvių pabėgimą iš Žalgirio, ir priešingai – lenkų istoriką „nenukerpantį“ informacijos apie mažus lenkų nuostolius Žalgiryje? Konkreti pirmiau minėta W. Urbanno chronologinė nuoroda verčia manyti, kad lūžis išsivaduojant iš tautinių mitologijų buvo švedų istoriko Sveno Ekdahlio (tiriančio Vokietijoje Vokiečių ordino (Ordino) šaltinius) darbai⁶, kuriuos pradeda 1963 m. publikuotas sensacingas atradimas – 1413 m. laiškas, kuriuo tiesiogiai grindžiama tezė apie lietuvių manevrą Žalgiryje. Vis dėlto drįstume teigti, kad istoriografija labai inertiškai įsisavina Ekdahlio tyrimus, ir tai būdinga tiek lenkų, tiek lietuvių istoriografijai. Lenkų istoriografijoje ir šis atradimas,

ir kiti Ekdahlio darbai buvo sutikti santūriai. Nors Andrzejus Nadolskis parašė iškiliausią veikalą⁷ lenkų istoriografijoje, kuri galima laikyti Ekdahlio darbų parafraze, vis dėlto net ir šandien Ekdahlis kartais laikomas reikšmingu, bet eiliniu Žalgirio tyrinėtoju, kurio išvadas, ypač dėl lietuvių vaidmens Žalgiryje, galima įvairiais būdais „amortizuoti“⁸.

Lietuvių istoriografija Ekdahlio atradimus ir teiginius priėmė entuziastingai, bet ne įdėmiai – daugiau plojo ir teikė ordinus bei kitas regalijas, o ne skaitė tekstus. Galime pradėti nuo savęs. Su visais lietuvių istorikais entuziastingai pritarėme Ekdahlio atradimams, o ypač svarbiausiems, leidusiems apginti lietuvių garbę mūsų lauke – lietuviai ne bėgo, o manevravo. Entuziazmas buvo toks didžiulis, kad daugiau niekas kitas – kiti Ekdahlio atradimai ar korekcijos – tarsi ir nerūpėjo. Tiesa, pasiteisinti čia galima nebent tuo, kad Ekdahlis prie Žalgirio sintezės dar nėra priėjęs, todėl visi iki šiol šios sintezės ir laukia, skirdami mažai dėmesio toms analitinėms Žalgirio detalėms, kurios šio tyrinėtojo yra surastos ar suformuluotos jau dabar, apmąstyti. Vis dėlto iš kai kurių permainų tiesiogiai kilo būtinybė kitaip įsivaizduoti kariuomenių išsidėstymą ir net kitaip lokalizuoti patį Žalgirio mūšio lauką, tačiau ruošdami Žalgirio schemą savo „Senosios Lietuvos istorijai“ pasidavėme visuotinei inercijai⁹ ir schemą kūrėme kaip ir visi,

⁶ Svarbiausi šio teksto požįūri Ekdahlio darbai: *Ekdahl S. Die Flucht der Litauer in der Schlacht bei Tannenberg // Zeitschrift für Ostforschung*, 12, 1963, Heft 1, S. 11–19, internete: www.warfareeast.co.uk/main/Schlacht.htm; *idem. Die „Banderia Prutenorum“ des Jan Dlugosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Göttingen, 1976* (vertimas: *idem. Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos“ – Žalgirio mūšio šaltinis. Vilnius, 1992*); *idem. Die Schlacht bei Tannenberg 1410: Quellenkritische Untersuchungen. Bd. I: Einführung und Quellenlage. Berlin, 1982* (2010 m. išėjo šio leidinio vertimas į lenkų kalbą: *idem. Grunwald 1410: studia nad tradycją i źródłami. Kraków, 2010*); *idem. Das Soldbuch des Deutschen Orden 1410/1411. Die Abrechnungen für die Soldtruppen. Teil 1. Köln, Wien, 1988* (jau pabaigus šį tekstą atėjo žinia, kad 2010 m. tuo pačiu pavadinimu išėjo šio leidinio antrasis tomas: Teil 2. Köln, Weimar, Wien, 2010); *idem. Žalgirio mūšis ir jo reikšmė Ordino gyvenimui // Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai. Vilnius, 1993, p. 9–33*; *idem. „Lietuvių pabėgimas“ Žalgirio mūšyje // Ekdahl S. Žalgiris. Šiandienos žvilgsnis. Trys paskaitos Vilniuje. Vilnius, 1999, p. 13–34*; *idem. Žalgirio mūšio demitologizavimo problema // Ekdahl S. Žalgiris. Šiandienos žvilgsnis. Trys paskaitos Vilniuje. Vilnius, 1999, p. 35–43*; *idem. Die „Flucht der Litauer“ in der Schlacht bei Tannenberg // Lietuvių kultūros institutas, Litauisches Kulturinstitut. Jahrestagung 1998. Suvažiavimo darbai. Lampertheim, 1999, p. 145–168*; *idem. The Turning Point in the Battle of Tannenberg (Grunwald/Žalgiris) in 1410, in: Lituanus 56:2, Summer 2010, p. 53–72.*

⁷ *Nadolski A. Grunwald: problemy wybrane. Olsztyn, 1990.*

⁸ Žr., pavyzdžiui, *Błaszczak G. Dzieje stosunków polsko-litewskich. T. II: Od Krewa do Lublina, Cz. I. Poznań, 2007, s. 332–345.*

⁹ Pasiteisinimui galime nurodyti, kad 1994 m., filmuodami „Būtovės slėpiniai“ Žalgirio mūšio lauką, gana tiksliai suvokėme Ekdahlio formuluojamą spėjimą apie kitokią sąjungininkų žygio kryptį, išdėstytą 1993 m. tekste (*Ekdahl S. Žalgirio mūšis ir jo reikšmė...*). Pats

pagal 1836 m. Prūsijos karininko paruoštą mūšio schemą Johannes Voigto „Prūsijos istorijai“¹⁰. O ji, sukurta tuoj po Napoleono epochos, labiau ir priminė Napoleono laikų mūšio planus – Viduramžių riteriai rikiuojami linijomis kaip ir Naujųjų laikų pradžios kariai, besisaukantys patrankų salvių. Toks vaizdinys neleido paaiškinti iš šaltinių žinomų dalykų (pvz., Posilgės kronikoje minimo didžiojo magistro pulko triskartinio lenkų kariuomenės „perskrodimą“, kažkokio korpuso, kurio neatpažįsta lenkų riteriai, pasirodymo mūšio lauke, nesuprantamu būdu pro „napoleonines“ rikiuotes prie Jogailos prasiveržiančio vokiečių riterio Dyboldo Kiokerico, apskritai mūšio lauko kaip teatro – kurio žiūrovai yra sulipę į šešis ažuolus – įvaizdžio ir pan.). Šiandien šia Napoleono laikų rikiuote nebetikime – tam ir pasitarnavo minėtas naujausias Ekdahlio straipsnis, kuriame autorius iškelia dar vieną senąją hipotezę ar net spėjimą (saulės veiksnio svarbą ir sąjungininkų žygio kryptį į Žalgirio lauką visai iš kitos pusės – iš vakarų) nauja teze paverčiantį argumentą – Torunės analų žinią apie Jogailos stovyklą prie Vierzighubeno¹¹. Į šią Ekdahlio senokai formuluo-

jamą hipotezę ilgai, regis, nereagavo nei lenkai, nei lietuviai (apie Nadolskio išimtį dar kalbėsime). Lenkai – regis, dėl Dluogošo autoriteto. Lietuviai turbūt laikė, kad tai neesminė problema, nelabai ką pridedanti prie opiosios jiems bėgimo / manevro dilemos. Juo labiau kad Ekdahlis nauja žygiavimo kryptimi parodo sąmoningai delsiantį, tačiau kartu aktyvų Jogailos vaidmenį, ko lietuviams, aukštiniams Vytauto vaidmenį, visai nebūtina yra žinoti ar išgirsti.

Taigi, 2009 m. Ekdahlis tvirtai atsisako tradicinės sąjungininkų stovyklavietės prie Laubeno ežero ir pateikia dokumentuotą vieno laiko šaltiniais paremtą stovyklavietės lokalizaciją šiauriau Gilgenburgo (Dąbrowa–Dombrova) prie Vierzighubeno (Wierzbica–Vežbica). Stovyklos lokalizacija prie Laubeno ežero rėmėsi tik Jano Dluogošo informacija. Tačiau labai svarbia – stovykloje mišias laikė jo dėdė Baltramiejus¹², todėl 200 metų, pradedant pirmosiomis mokslinėmis Žalgirio studijomis XIX a. pradžioje, buvo neabejojama tokiu lokalizacijos atspirties tašku kaip Laubeno ežeras. Vis dėlto Ekdahlis atkreipė dėmesį¹³, kad Dluogošo informacija buvo labai supaprastinta – lotyniška vieta „stativa exercitus metari et tabernaculum capelle supra collem ediciorum lacum Luben spectantem locari“ verčiama ne abstrakčiai – į Laubeno ežero pusę, o konkrečiai – „prie“ Laubeno ežero¹⁴.

Ekdahlis pasakoja, kaip artėjo prie tezės apie alternatyvą žygio kryptį: 1978 m. iškelė hipotezę apie Ordino stovyklą koplyčios vietoje (pranešimas Makso Planko istorijos institute Getingene), o 1985 m. lenkų radijo pirmojoje programoje suformulavo saulės veiksnio svarbą ir nuo to priklausantią priešininkų žygiavimo į mūšio lauką kryptį ir elgseną prieš mūšį delsiant ar skubinant įvykių – Ekdahl S. Žalgirio mūšis ir jo reikšmė..., p. 14.

¹⁰ Voigt J. *Geschichte Preußens, von den ältesten Zeit bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*, Königsberg, 1836, t. 7. Žr. įkliją knygos gale.

¹¹ Ekdahl S. *Aufmarsch und Aufstellung...*, p. 32–40. Įdomiausia, kad ir pats Ekdahlis tiek 1982 m. studijoje, tiek 1993 m. apibendrinančiame straipsnyje, tiek 1999 m. „Būtovės slėpinių“ laidose Vierzighubeno nepabrėžė.

¹² Jano Dluogošo dėdė Baltramiejus (Bartłomiej Długosz) – Kłobucko klebonas 1410–1435 m. (po Baltramiejaus mirties ši parapija atiteko kaip tik Janui Dluogošui) Žalgirio žygio metu buvo karaliaus koplyčios magistras (*magister capellae*) – žr. Bobrzyński M. i Smolka S. Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie. Kraków, 1895, s. 515; Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego, ks. 10–11: 1406–1412. Warszawa, 1982, s. 98, išn. 213.

¹³ Ekdahl S. *Aufmarsch und Aufstellung...*, p. 38.

¹⁴ Joannis Długosii Senioris Canonici Cracovien-

Apie stovyklą prie Vierzighubeno, pasirodo, tiesiogiai kalba Torunės kronika: „pastatė savo palapines netoli Gilgenburgo miesto šalia Vierzighubeno lauko“¹⁵. Visiems gerai žinomas Maastrichto nekrologas (kuris praneša apie 203 Ordino brolių žūtį) patį mūsų lokalizuoja prie Vierzighubeno ir Grünfeldo¹⁶, o Magdeburgo kronika – būtent Vierzighubeno lauke¹⁷. Jeigu taip, tai į Žalgirį patraukta visiškai priešinga tradicinei (pietryčių–šiaurės vakarų) vakarų–rytų kryptimi.

Judėjimo į Žalgirį krypčių klausimas svarbus ne tik norint parodyti, koks yra trapus mūsų žinojimas apie Žalgirį, – jis yra ypač svarbus, nes įtraukia į mūsų problematiką nepaprastai svarbų Viduramžių,

sis Opera omnia = Jana Długosza kanonika krakowskiego dzieła wszystkie. T. 5, Dziejów Polski ksiąg dwanaście. T. 4. Tł. K. Mecherzyński, oprac. A. Przeździecki. Cracoviae, 1869, s. 34: „a kaplicę obozową **ponad jeziorem Lubnem** na wzniosłym ustawić pagórkę.“ Žr. taip pat jau patsaitytą 1982 m. vertimą – Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego, ks. 10, 11 (1406–1412) / przekład: J. Mrukówna, red. tomu i komentarz: J. Garbaciak i K. Pieradzka. Warszawa, 1982, s. 99: „Namiot z kaplicą polecił umieścić na wzgórzach **od strony jeziora Lubień**.“

¹⁵ Torunės pranciškonų Prūsijos analai tiesiai sako: „Fixit tentoria sua non longe a civitate Gilgenborg prope campum, qui dicitur Virzighuben“ – Franciscani Thorunensis Annales Prussici // Scriptores Rerum Prusicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft. Hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 3. Leipzig, 1866, S. 16 (toliau – SRP).

¹⁶ Das Anniversarienbuch des D.O. hauses zu Maastricht // SRP, Bd. 3, S. 317 (2 išnaša): „in bello apud illud dictum Veirtichhube et quendam villam nuncupatam Gruenvelt“. Plg.: *Ekdahl* S. Die Schlacht..., p. 187. Ši šaltinių žinija jau Kujotas, tačiau Vierzighubena siejo su baigiamuoju mūšio etapu ir laikė bėgančių kryžiuočių katastrofos vieta – *Kujot* S. Rok 1410. Wojna // Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 17, Toruń, 1910, s. 173.

¹⁷ Chronicon Magdeburgense // SRP, Bd. 3, S. 415: „in campo Quatuor mansorum prope Osterroden“ (prie „Quatuor mansorum“ yra E. Strehlke's paaiškinimas: „Soll heissen Quadraginta mansorum, d. i. Vierzighuben“).

o ir vėlesnių laikų mūšiuose saulės veiksnį – į akis šviečianti saulė akina ir yra palankus veiksnys tiems, kuriems šviečia į nugarą. XVI a. pradžios Simono Grunau kronikoje (nors ir vėlyvame šaltinyje) tiesiai sakoma, kad liepos 15-osios rytą Ordino magistras pasiuntė Jogailai du kalavijus, nes baiminosi, kad saulė atsisuks į akis¹⁸. Šis veiksnys leidžia naujai svarstyti Jogailos vaidmenį Žalgiryje. Juk tradicinis žygio krypties pro Laubeno ežerą variantas niekaip, išskyrus pamaldumui, nepaaiškina Jogailos delsimo pradėti mūšį. Ir visiškai priešingai – naujoji žygio maršruto interpretacija visiškai kitaip pamato sąjungininkų kariuomenę Žalgirio mūšio lauke ir apgina Jogailos garbę dėl delsimo – reikėjo sulaukti, kol pasisuks saulė.

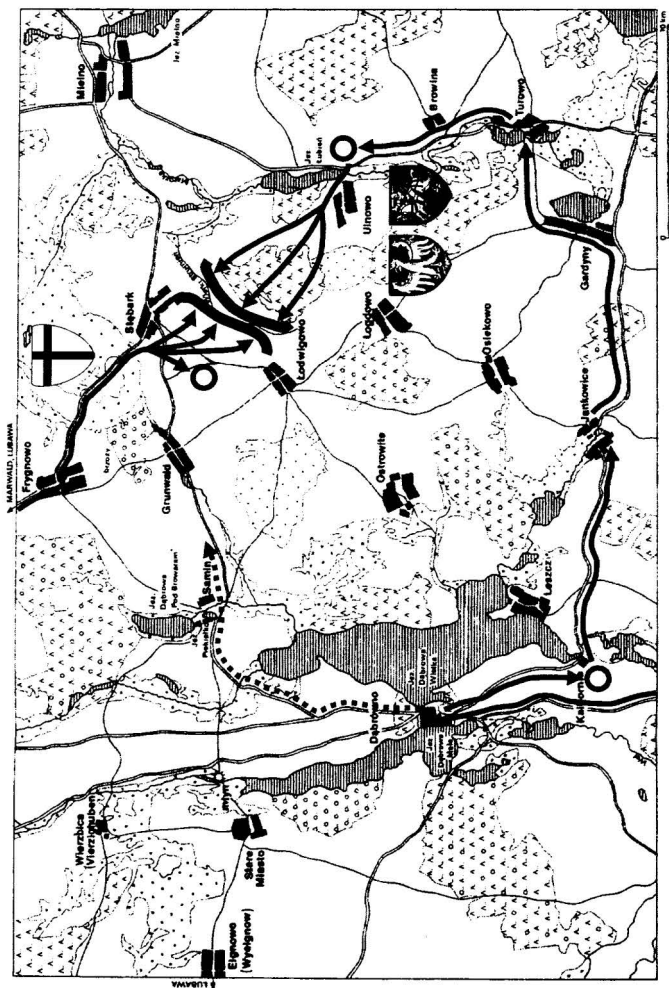
Sutikus su Ekdahlis argumentaciją, žlunga 200 metų aprašinės ir perpiešamos schemos, lokalizavusios mūšio lauką tarp Tannenbergo ir Ludwigsdorfo. Jeigu Ekdahlis teisus, griūna tiek mūsų¹⁹, tiek lenkų istoriografijos autoritetų²⁰ vaizdiniai

¹⁸ Simon Grunau's Preußische Chronik, hg. v. Max Perlbach, Bd. I, Tractat I–XIV. Leipzig, 1876 (Serija: Die Preussischen Geschichtsschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts, Bd. I), S. 734: „Dem homeister thet verlangen, wenn er der sone under augen forchte.“

¹⁹ Ši išvada, regis, tinka ir ką tik 600-osioms Žalgirio metinėms jauniosios kartos istorikų sukuriam Žalgirio mūšio maketui. <http://www.zalgirui600.lt/projekt-eiga.html>

²⁰ Net priėmus domėn Ekdahlis hipotezę Nadolskis, siekdamas apginti tradicinę Žalgirio lokalizavimo versiją, pateikė įdomų išvedžiojimą: sąjungininkai nužygiavo prie Laubeno, tačiau ne todėl, kad taip buvo iš anksto sumanyta. Planas esą buvo kitoks: žygiuoti link Grünwalds pro Gilgenburgą – taip naudojama Ekdahlis hipotezė, bet juk ji ilgai buvo grindžiama tik saulės veiksnio, o ne šaltinių informacija apie kokius nors planus. Tačiau, anot Nadolskio, apsižiūrėta, kad miesto vartai per siauri, o po miesto šturmo pereiti per miestą dar sunkiau dėl griuvėsių. Tačiau toks svarstymas sąjungininkų karo vadus Jogailą ir Vytautą daro neišmanėliais, lyg jie iš anksto nežinotų, kad Viduramžiais miestų vartai – siauri, o miestai po šturmo tampa griuvėsių

Tradicinė Žalgirio mūšio lauko lokalizacija (pagal: A. Nadolski. Grunwald: 1410. Warszawa, 1993, szkic 2)

apie Žalgirio mūšio pradžią, kad veiksmas vyksta kaip 1836 m. J. Voigto žemėlapyje. Jei griūna šie vaizdiniai, tai su kokiais gyvena meninio filmo „Geležies diena“ kūrėjai – pagal kokį vaizdinį jie kurs kautynių scenas? Vaizdinių problema yra išties aktuali. Šiandien daug ko atsisakoma, pavyzdžiui, net lenkų istoriografijoje²¹ vaizdinių apie barbarus lietuvius nuogomis krūtinėmis, apsidangščiusius kailiais ir ginkluotus kuokomis. Antra vertus, atsisakoma ir romantizmo epochos vaizdinio apie vokiečių riterius – geležies kalnus, kuriuos, nukritusius nuo žirgo ir nesugebančius atsikelti, lietuviai daužo kuokomis stebėdamiesi – „vo kiets!“ Aiškiai formuluojama mintis, kad Žalgiris – ne pėstininkų mūšis. Toliau mūsų tekstas ir skirtas grįsti minčiai, kad Žalgiris – tai griežtos raitelių kariuomenės pleištinės rikiuotės, bangomis puolančios ir atitraukiančios mūšis. Arba kitaip – klasikinis, tipiškasis riterių epochos mūšis.

krūva. Žr. *Nadolski A. Grunwald: problemy wybrane*, p. 144; *idem. Grunwald 1410*. Warszawa, 1993, kartoschema prie p. 89.

²¹ Turime galvoje turiningą ir gausiai iliustruotą 2010 m. Lenkijos žurnalo „Polityka“ specialų numerį, skirtą Žalgiriui – 1410 Grunwald: ostatnia wielka bitwa rycerskiej Europy / Polityka: wydanie specjalne, 2010, nr. 4. Komplimentus galima sakyti daugeliui autorių, kuriems toną duoda pats Henrykas Samsonowiczius, interpretuojantis Žalgirį kaip vieną iš klasikinių riterių epochos mūšių. Mitologijos kur kas mažiau arba beveik visai nebėra – atsisakoma XIX a. vaizdinių apie liaudies pašauktinius, taktikos ir strategijos nebuvimą, apskritai pėstininkams skiriamas antraplanis vaidmuo. Žalgiris – tai raitelių mūšis, kuriam būdingi visi Viduramžių mūšio strategijos, taktikos ir rikiuotės elementai. Nors Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) kariuomenės ginkluotė ir rikiuotė iš esmės laikoma buvusi adekvati Lenkijos ir Vokiečių ordino kariuomenių, LDK kariuomenės manevru abejojama arba jis laikomas nepavykusi. Apskritai Lietuvai skirtas skyrelis yra bene paviršutiniškiausias, kartais net paremtas nuogirdomis – šių cilučių autoriui yra priskiriamos idėjos, kurių jis niekada nėra sakęs.

3. Kaip galimas kitoks nei Dugošo pasakojimas?

Pradėkime iš tolo – kam kalbėti apie fantazijos galią ar akademizmą, jei prieštarą tarp naratyvumo ir argumentacinio probleminio dėstymo tarsi paneigia jau viduramžinės Dugošo kronikos²² pobūdis. Tai – vienintelis nefragmentinis ir platus pasakojimas apie Žalgirį²³, kurį gana lengvai galima karpyti ir klijuoti patinkančias dalis. Nukirptų dalių galima nepasigesti, nes ir taip lieka daug karpinių. Tą jau du šimtmečius ir daro istorikai – tiek lenkų, tiek lietuvių. Pastariesiems, pavyzdžiui, patinka, kad Dugošas iškelia Vytauto vaidmenį Žalgirio mūšyje (nors toks vaizdiny ateina labiau ne iš Dugošo, o iš Jano Matejkos). Todėl ta Dugošo kronikos vieta, kur Jogaila paskiria Vytautą karinės tarybos vadu, ir pasakojimas, kaip mūšio metu Vytautas įdėtinėja po visą sąjungininkų kariuomenės erdvę, iškerpama ir įklijuojama į „lietuviškąjį“ pasakojimą, interpretuojant šias žinias kaip Vytauto vadovavimą visai sąjungininkų kariuomenei. Turint galvoje, kad Dugošas Jogailą vaizduoja kaip labai pasyvų vadą, Vytauto veiksmai ir energija tarsi užpildo vadovavimo trūkumą. Vis dėlto „nukerpamos“ ir praleidžiamos kai kurios alternatyvios Dugošo informacijos ir galimos alternatyvios jų interpretacijos apie tai, kad Vytautas iš tikrųjų yra tik sąjungininkų žygio

²² Šiuolaikinis J. Dugošo kronikos leidimas: *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae* [consilium ed.: ... M. Plezia ...]. Lib. 1–2. Varšavia, 1964; Lib. 3–4, 1970; Lib. 5–6, 1973; Lib. 7–8, 1975; Lib. 9: 1300–1370, 1978; Lib. 10: 1370–1405, 1985; Lib. 10–11: 1406–1412, 1997; Lib. 11: 1413–1430, 2000; Lib. 11–12: 1431–1444, 2001; Lib. 12: 1445–1461, 2003; Lib. 12: 1462–1480, 2005 (toliau – JDA).

²³ Žr. Žalgirio mūšio aprašymą – JDA, Lib. 10–11, p. 85–118.

vadas, o mūšio lauke rikiuoja tik Lietuvos kariuomenę ir jai vadovauja.

Vytautas iš tikrųjų visur šalia Jogailos (pvz., 1409 m. Brastoje etc.), tačiau visur antras. Bet tai natūralu, nes pagal 1401 m. sutartį Jogaila yra Vytauto siuzerenas – Jogaila yra ne tik Lenkijos karalius, bet ir Lietuvos „aukščiausiasis kunigaikštis“ (*supremus dux*), o Vytautas – „didysis kunigaikštis“ (*magnus dux*). Jogaila iš tikrųjų žygiui vadovauti paskiria aštuonių žmonių tarybą, tarp kurių pirmuoju paminėtas Vytautas: „o tarp jų pirmuoju paskyrė savo brolių Lietuvos didįjį kunigaikštį Aleksandrą“²⁴. Vytautas, pasitelkęs kitus septynis Jogailos paskirtus patarėjus ir žvalgus, sprendžia, kur kariuomenė įkurs stovyklavietę ir koku keliu iki jos žygiuos. Bet tai labiau rodo Vytauto rangą ir kompetenciją – juk iš paskirtosios tarybos aštuoneto Vytautas išsiskiria tiek titulu bei giminyse su valdovu, tiek žiniomis apie Vokiečių ordiną ir jo kariuomenę. Nors ir senokai, prieš du dešimtmečius, Vytautas buvo du kartus pasitraukęs į Vokiečių ordiną ir per abu kartus emigracijoje pragyvenęs apie penkerius metus. Nežinome, ar kuris kitas iš žygio į Žalgirį tarybos narių galėjo pasigirti tokia patirtimi. Tačiau bet kuriuo atveju į šią informaciją galima pažvelgti ir kitaip – Vytautui priskiriamos ne kariuomenės vado, o jo pagalbininko žygio metu arba žygio vado pareigos – juk panašias pareigas Vokiečių ordino kariuomenėje eina didysis maršalas.

Dugošas mini, kad mūšio lauke kovos metu Vytautas jodinėja per visą sąjungininkų kariuomenės erdvę²⁵, tačiau reto-

kai atkreipiamas dėmesys, kaip šį sakinį Dugošas užbaigia: mūšyje Vytautas nuolat atnaujina suardytą tvarką tik Lietuvos kariuomenėje²⁶. Kariuomenės tvarkomos ir rikiuojamos atskirai ir prieš mūšį. Tai tiesiogiai rodo kai kurie šaltiniai – pasak vadinamosios „Cronica Conflictus“, Jogaila pats išrikiavęs Lenkijos kariuomenę, o Vytautui prieš tai nurodęs rikiuoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) kariuomenę²⁷. Tai iš esmės patvirtina ir pats Dugošas, tik Lenkijos kariuomenę prieš mūšį rikiuoja ne pats Jogaila, bet Krokuvos kalavijininkas Zyndramas iš Maškovicų, o LDK kariuomenę – Vytautas²⁸. Net jeigu laikysimės tradicinio žvilgsnio į vadovaujamą Vytauto vaidmenį Žalgiryje, turėsime pripažinti, kad jis yra grindžiamas labiau negatyviai – Jogailos pasyvumu (tai galima toliau plėtoti pasitelkus platesnį kontekstą). Šiuo atveju labai pritinka Edvardo Gudavičiaus suformuluota samprata apie Vytauto didžiulį karo siekį ir ne per didelį Jogailos. Bet ir tokiu atveju Vytautas aistringai gali pasiimti tiek realios valdžios, kiek leidžia aplinkybės, arba tiek, kiek leidžia Jogaila.

Taigi, lietuviškajam pasakojimui Dugošas bent iš dalies pritinka grindžiant iš-

²⁶ Ten pat: „fractos ordines apud Lithuanicum restitutus.“

²⁷ Cronica conflictus Wladislai regis Poloniae cum Cruciferis anno Christi 1410. Z rękopisu Biblioteki Kómićkiej wyd. Zygmunt Celichowski. Poznań, 1911, s. 22: „Statimque rex ad fratrem suum Vitoldum nuntios direxit cum praedicto sermone: „Frater carissime! sis ad pugnam paratus et jube parari exercitus tuos cum militibus, ex quo jam de hostibus sumus certi.“ [...] ipse solus personaliter, ascensoque equo videre hostes properavit, et statim acies in ciusdam campi planitie inter duo nemora ordinare coepit.“

²⁸ JDA, Lib. 10–11, p. 88: „universus regius exercitus in ordines suos et signa Zindramo de Maszkovicze gladiifero Cracoviensi dirigente, Lithuanicus vero solo duce magno Alexandro Lithuanie ordinante mira celeritate accessit aciemque adversus hostes constituit.“

²⁴ JDA, Lib. 10–11, p. 73: „Nominat itaque et eligit primum fratrem suum ducem magnum Lithuaniae Alexandrum.“

²⁵ JDA, Lib. 10–11, p. 105: „per universum tam Polonorum quam Lithuanicum volabat discurrebatque.“

skirtinį Vytauto vaidmenį. Tačiau šiam pasakojimui visiškai nepritinka Dluogošo žinia apie lietuvių bėgimą – visa tai paskelbiama antilietuvišku melu. Dluogošas čia iš tikrųjų meluoja, tačiau tą reikia pagrįsti analize, kaip padarė Ekdahlis, o ne „žirklių ir klijų“ metodu. Net pats Dluogošas pateikia duomenų, koreguojančių melagingą savo tezę. Juk jis pats aprašo, kaip vėliau mūšio metu (aišku tik, kad yra pasibaigusi „lietuviškoji“ mūšio valanda) pasirodo kažkoks kariuomenės dalinys (kaip vėliau paaiškėja – didžiojo magistro korpusas), o lenkų riteriai svarsto, kas čia – vokiečiai ar lietuviai?²⁹ Tai ne tik rodytų buvus panašias ginkluotes ir rikiuotę, bet ir, kaip pažymėjo jau Wiesławas Majewski³⁰, dar kartą liudytų Dluogošo informacijos prieštarumą. Kaip lenkų riteriai gali kelti tokį klausimą, jei lietuviai, anot Dluogošo, jau seniai buvo pusiau kėlę į Vilnių? Bet tai ne lenkų riterių kvailumas – į tokią padėtį juos pastatė Dluogošas, neapsižiūrėjęs, kad jis jau seniai yra lietuvių „atleides“ nuo vaidmens Žalgiryje. O jeigu yra priešingai, ir Dluogošas bei lenkų riteriai žino Lietuvos kariuomenę esant mūšio lauke, tai tokiu atveju Dluogošas neapsižiūrėjęs tiesiog meluoja, kai kalba apie lietuvių pabėgimą.

Tiesmukai karchyti Dluogošo negalima ir įvairiomis kitomis Žalgirio temomis. Pavyzdžiui, LDK kariuomenės silpnumo tezės pagrindinis argumentas dažnai yra

Dluogošo pasakymas – Vytauto kariuomenės „ir gretos retesnės, ir žirgai menkesni nei lenkų“³¹. Tačiau iš to paties Dluogošo galima daryti ir priešingą išvadą – Vytauto kariuomenė yra gerai ginkluota ir yra rimta jėga. Tai patvirtina Dluogošo pasakotas dialogas tarp iš sąjungininkų kariuomenės stovyklos grįžusio pasiuntinio ir Ordino didžiojo magistro: „patikėk manimi, magistre, kad kunigaikščio Vytauto kariuomenė yra ne tik didelė ir stipri, bet ir puikiai ginkluota.“ Tiesa, magistras tuo netiki, sakydamas geriau žinąs, kokia yra Vytauto kariuomenė – „daugiau žmonių tiktų prie šaukšto nei prie ginklo“³². Šio magistro skepsio nereikėtų vertinti vien kaip jo arogantiškumo, žinomo iš kitų jo biografijos faktų. Gali būti, kad Vytautas, rimtai ruošdamasis Žalgiriu³³, iš tikrųjų padarė didžiulę pažangą, kurios neįvertino ar net pražiopsojo Vokiečių ordino vadai.

Dluogošas – vėlyvokas ir įvairiais aspektais tendencingas ir prieštaringas šal-

³¹ JDA, Lib. 10–11, p. 92: „Rariores tamen habebant ordines et arma pauciora quam Polonorum, equis quoque Polonos non equabant.“

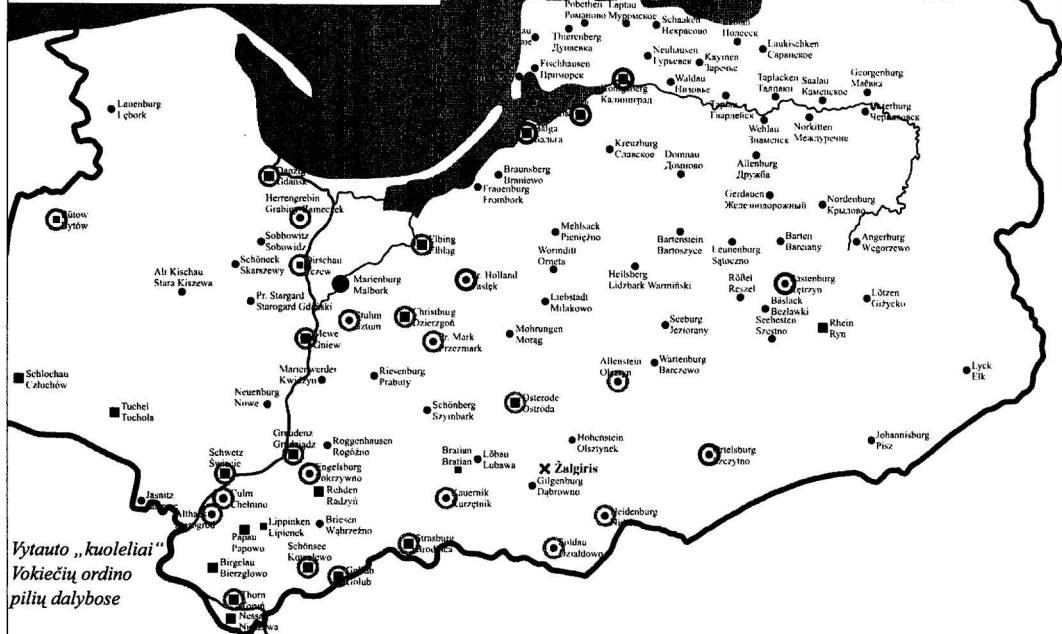
³² JDA, Lib. 10–11, p. 66: „Debeslaus respondit: „Ea – inquit – die, qua ego in castra regia veni, dux magnus Lithuaniae Alexander in potenti, splendide, et numeroso exercitu advenit et potentias suas cum regis coniunxit.“ Tum magister: „In Withavdi exercitu maior posset reperiri numerus cochleariorum quam armorum.“ Dobesalus: „Credas velim mihi magister, exercitum Withavdi ducis non solum magnum et potentem sed et optimis armis vestitum fore.“ Magister: „Melius illum nos quam tu novimus et quantus aut qualis sit quibusque viris, armis et equis polleat, frequenti usu experti sumus.“

³³ Kaip žinoma iš Ragainės komturų 1410 m. gegužės 30 d. pranešimo (Codex Epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae: 1376–1430. Coll. opera A. Prochaska. Cracoviae, 1882, p. 209, dok. Nr. 443, toliau – CEV), Vytautas siuntė Jogailai 20 tūkst. kapų grašių samdytis karius, kurie stos į Lenkijos kariuomenę. Galima manyti, kad Vytautas, ruošdamasis Žalgiriu ir žinodamas Vokiečių ordino kariuomenės ginkluotės ir rikiuotės principus, turėjo iš paskutiniųjų siekti modernizuoti Lietuvos kariuomenę.

²⁹ JDA, Lib. 10–11, p. 112: „Milites autem regii viso exercitu sub sedecim signis posito plerique hostilem, ut erat, rati, alii ingenii humani vicio in spem meliorem proni Lithuanicum exercitum propter versatiles lanceas alias sulicze, quarum in eo frequens numerus habebatur, astruentibus non subito illum aggressi sunt, dubitatis concertacione inter eos crescente suspensi.“

³⁰ Majewski W. Kijka uwag o bitwie pod Grunwaldem // Zapiski historyczne. Toruń 1960, t. 25, z. 2, s. 22.

- Vokiečių ordino didžiojo magistro rezidencija
- Vokiečių ordino komturų ir vaitų pilys
- Vokiečių ordino, vyskupų ir vyskupijų kapitulų pilys
- ⊙ Jogailos savo vietininkams išdalytos pilys
- ⊖ Vytauto iš Jogailos gautos arba sau prisiskirtos pilys

tinis. Istoriografijoje jau seniai išryškintas Dluogošo dvejojo lojalumo fenomenas. Jis yra Krokuvos vyskupo Zbignievo Olesnickio idėjinis ruporas, nemėgstantis Jogailos, tačiau kartu – labai lojalus Jogailaičių dinastijai ir jo sūnui Kazimierui. Iš vienos pusės, Jogaila niekinamas kaip beraštis pagonis³⁴, iš kitos pusės Jogaila – „rex iustus“ („teisingasis karalius“). Dluogošo anti-lietuviškumas paaiškinamas tuo, kad LDK paliko Lenkiją vieną Trylikos metų kare su Vokiečių ordinu. Tiesa, Dluogošas remiasi Žalgirio liudininkais, bet, kaip parodė Gudavičius³⁵, žodine tradicija turėjo remtis ir Lietuvos metraščio plačiosios redakcijos autorius. O jis teigė visiškai priešingai negu Dluogošas – kovėsi tik Lietuva ir jai į pagalbą atėjęs Jogailos dvaro korpusas („huf komorny“), visa kita lenkų kariuomenė tik žiūrėjusi ir nieko nepadėjusi³⁶. Ši

akivaizdi vėlyvųjų šaltinių kontroversija leidžia suprasti, kodėl Ekdahlis yra paskelbęs³⁷ būtinybę išsivaduoti iš Dluogošo ir eiti prie kitų šaltinių, o juo labiau *ad fontes* – prie ankstyvųjų, mūšiai vienalaikių šaltinių. Jis tai nuosekliai ir daro, ir mums pateikia įvairius stereotipus griauančių ar bent jau koreguojančių teiginių.

Juk 1963 m. paskelbtas³⁸ minėtas garsumas „Ekdahlis laiškas“ turėjo įvykdyti revoliuciją galvose. Deja, taip neatsitiko. Visus tebeslėgė, kaip ir šiandien tebeslegia, Dluogošo ir S. M. Kuczynskio „plytos“³⁹. Tiek laiškas, tiek Ekdahlis koncepcija⁴⁰ apie lietuvių manevrą yra neutralizuojami įvairiais išvedžiojimais, o koncepcija lyginama su kitomis koncepcijomis ir laikoma ją viena iš eilinių. Net naujausioje istoriografijoje⁴¹ sugebama ir toliau remtis Dluogošu, atmetant šį vieno laiko ir idėjiškai nešališką šaltinį – 1413 m. laišką, kuriame tiesiai sakoma: „gali atsitikti taip, kad jūsų priešai mėgins apsimesti, jog viena ar dvi vėliavos bėga, bet tai yra planas, kuriuo jie nori suardyti jūsų eiles, nes žmonės labai mėgsta vytis, kaip tai ir atsitiko didžiajame mūšyje.“⁴² Ir toliau: „todėl mes jums

³⁴ Ekdahlis atkreipė dėmesį į Olesnickiui priklausiusiame rankraštyje esantį šalia Jogailos vardo parašytą pripieštą piešinį – šunį prie savo vėmalo. Pasak Ekdahlis, tai yra Viduramžiais paplitęs apostato – krikščionio, grįžusio prie pagonybės – simbolis. *Ekdahl S. Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos...“*, p. 52–53.

³⁵ *Gudavičius E. Bychovco kronikos pasakojimas apie Žalgirio mūšį // Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*. Vilnius, 1993, p. 123–137.

³⁶ Lietuvos metraštis: Bychovco kronika. Vilnius, 1971, p. 109–111; Полное собрание русских летописей, т. 32. Москва, 1975, с. 150–151: „[...] y kazał hufu swoiemu komornomu na ratunek potiahnuty, kotory że huf woysku litowskomu pomocz przytahnusz, y poszoł z woyski litowskimi, y nemec nahołowu poraził, y samoho mistra y wsich kuntorow jeha do smerty pobili, y bezczyślennoie množstwo nemcow poymali y pobili, a innye woyska lackije niczoho im nepomahali, tolko na to smotrelī“. Plg. su „Cronica Conflictus“, kurioje teigiama, kad Vytautas mūšį pradėjo „su savo žmonėmis“ ir su kai kuriomis lenkų vėliavomis – *Cronica conflictus...*, p. 24: „In manu dextra dux Vitoldus cum gente sua cum banario sancti Georgii et banario primae aciei bellum esse ingressus.“ Apie tai, kad pastarosios vėliavos yra priskirtinos ne LDK, o Lenkijos kariuomenei, žr.: *Nadolski A. Rozważania o Grunwaldzie // Kwartalnik Historyczny*. 1980, r. 87, nr. 11, p. 450.

³⁷ Žr., pavyzdžiui, *Ekdahl S. Žalgirio mūšio demitologizavimo problema...*, p. 37. Nadolskis laiko Ekdahlį perdėtai kritišku Dluogošo atžvilgiu, gerokai kritiškėsnui, palyginti su kitais taip pat vėlyvais šaltiniais. Žr. *Nadolski A. Grunwald: problemy wybrane*, p. 21–22.

³⁸ *Ekdahl S. Die Flucht der Litauer...*, p. 16–17.

³⁹ *Kuczynski S. M. Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*. Warszawa, 1955; wyd. 2 nowe – 1960; wyd. 3 – 1966; wyd. 4 popr. – 1980; wyd. 5 – 1987 (toliau puslapiai šiame straipsnyje nurodomi pagal – wyd. 4 popr. – 1980).

⁴⁰ Ten pat; *Ekdahl S. Žalgirio mūšis ir jo reikšmė...*, p. 15–16; *Ekdahl S. „Lietuvių pabėgimas...“*, p. 13–34.

⁴¹ *Błaszczak G. Dzieje stosunków polsko-litewskich. T. II: Od Krewa do Lublina*, Cz. I. Poznań, 2007, s. 332–345.

⁴² *Ekdahl S. „Lietuvių pabėgimas...“*, p. 24: „Is muchte geschen, das euwir vinde den uffsatz vorsich nemen, unde lissen eyne banirh addir tzuw weychin addir

patariame ir tikiname, kad kiek galėdami savuosius laikytumėte savo eilėse ir neleistumėte jiems vyti iki tol, kol pamatysite, kad priešų vėliavos paskui pavienius bėgančius karius irgi pradeda bėgti. Todėl griežčiausiai įsakykite savo vadams, kad jie laikytųsi šio nurodymo, nes per kautynes dažnai taip būna, kad vejamasi 20 ar 30 žmonių, bet jie tai daro norėdami suardyti mūsų eiles.“ Šių tiesmukų ir sunkiai dvi-prasmiskai interpretuojamų sakinių nepaisoma ir pradeda išvedžioti, kad manevrą galėjo atlikti ne visa LDK kariuomenė (nors šaltinis tiesiai sako apie apsimestinį vos „vienos ar dviejų vėliavų“ bėgimą), o tik tai totoriai. Tačiau kodėl tos viena ar dvi vėliavos būtinai turi būti totorių⁴³? Laiške apie tai nėra jokios užuominos, vokiečių riteriai šiuo atveju yra laikomi didžiausiais naivuoliais, nesugebančiais atskirti pleišto vėliavų manevro nuo totorių lengvosios raitijos manevro. Be to, daroma išvada – arba priverstinis atsitraukimas, arba manevras, *tertium non datur*⁴⁴. Bet juk galimas ir trečias variantas – ir atsitraukimas, ir manevras. Jeigu iškelsime kol kas kaip prielaidą, teiginį (apie tai – vėliau), kad ir Viduramžių mūšiuose būta taktikos, tai tokiu atveju jos esmę sudaro sunkiosios raitijos korpusų arba pleiščių smūgiai su „perjojimais“, atsitraukimais ir persigrupavimais. Susidūrusi su galingu kontrsmūgiu, kavalerija paprastai traukdavosi, persirikiuodavo ir vėl stodavo į kautynes. Šitaip turėjo pasi-

elgti ir lietuviai. Tokio traukimosi negalima laikyti bėgimu, o juo labiau kaip nors logiškai prieštaraujančiu teiginiui apie lietuvių manevrą. Taigi, atsitraukimas – Viduramžių riterių mūšio (vykstančio atakų ir atsitraukimų „bangomis“) banalybė, tai pripažįsta ir naujausios Lenkijoje Žalgiriu skirtos publikacijos autoriai⁴⁵.

Gal šiek tiek lengviau⁴⁶ skinasi kelią į istoriografiją kitas Ekdahlio tyrimų siužetas – apie trofėjines vėliavas. Jau seniai žinoma, kad LDK kariuomenė dalyvavo baigiamojoje mūšio fazėje. Tai teigia tiek Posilgės kronikos tęsėjas⁴⁷, tiek „Cronica Conflictus“⁴⁸. Vadinasi, net jei lietuviai

⁴⁵ Žr. 21 išnašą.

⁴⁶ Tiesa, ji taip pat kartais apeinama istoriografijoje. Net Andrzejus Nadolskis, 1980 m. svarstydamas vėliavų klausimą, dar apsiėjo be Ekdahlio tyrimų. Žr. *Nadolski A. Rozważania o Grunwaldzie* // *Kwartalnik historyczny*. 1980, r. 87, nr. 2, s. 447–457.

⁴⁷ Posilgės kronika apie lietuvių tepasakė, kad jie buvę atmušti, tačiau dalyvavo galutiname mūšio etape – smogė iš priešingos pusės (nei lenkai) ir dalyvavo finaliniame apsupime, kai žuvo magistras, komturai ir daug Ordino brolių – Johann von Posilge, nebst Fortsetzung // SRP, Bd. 3, S. 316: „und troff in mit yn uff dy syte und dy heydin uf dy ander, und umbgobin sy, und slugin den meister und dy grostin gebiteger und gar vil bruder den ordins alle tot.“

⁴⁸ „Cronica Conflictus“ kalbėjo, kad Vytauto žmonės „traukėsi“ („gens Vitoldi ducis cogitur retrocedere“), tačiau paskui patys privertė bėgti savo persekiotojus, per anksti patikėjusius pergale ir atsiskyrusius nuo savo vėliavų ir pleiščių – *Cronica conflictus...*, p. 26: „Et ita ipso insequentibus existimabant jam obtinuisse victoriam dispersique hostes ab ipsorum banariis in ordinatione suarum acierum erraverunt et illos, quos retrocedere coegerant, fugere inceperunt.“ Lenkų istoriografijoje ilgai dominavo toks paskutinės frazės vertimas – „i zaczełi ściągac tych, których zmusili do odwrotu“ (Plg. *Jučas M. Žalgirio mūšis / patais. ir papild. leid. Vilnius, 1999, p. 222*). Nadolskis pagrindė mintį, kad reikia versti „zaczełi uchodzić przed tymi, których [przed tym] do odwrotu zmusili“ – *Nadolski A. Rozważania o Grunwaldzie* // *Kwartalnik historyczny*. 1980, r. 87, nr. 2, s. 449. Būtent taip šį šaltinį 1963 m. suprato Ekdahlis ir jį komentavo: „Schließlich wurden sie von jenen in die Flucht geschlagen, die sie zum Rückzug gezwungen hatten.“ – *Ekdahl S. Die Flucht der Litauer...*, p. 13 (Plg. *Ekdahl S. „Lietuvių pabėgimas...“*, p. 21).

fluchtig werden: das were cyn uffsatz do mete sie meynen cuwir schigkunge tzu brechen, noch deme als die luthen phlegen gerne noch tzu yagen, als ouch geschach in dem grossen streythe.“

⁴³ Plg. Gudavičiaus, taip pat paties Ekdahlio pastebėjimą, kad apsimestinio bėgimo manevras buvo būdingas ne tik totoriams – jis buvo panaudotas jau 1066 m. Hastingso mūšyje – *Gudavičius E. Kelios pastabos apie lietuvių taktiką Žalgirio mūšyje* // *Karo archyvas*. 1992, t. 13, p. 42; *Ekdahl S. „Lietuvių pabėgimas...“*, p. 27.

⁴⁴ *Błaszczak G. Op cit*, p. 345.

bėgo, tai bėgo ne visi (juo labiau kad net Dluogošo teigimu, liko Smolensko vėliavos) arba sugrižo. O jeigu taip, tai nuosekliai dalyvavo trofėjų dalybose. Ekdahlis ir šiuo atveju pateikė metodišką Dluogošo veikalo „Banderia Prutenorum“, skirtą trofėjinėms vėliavoms, kabojusioms Vavelyje, analizę⁴⁹. Ekdahlis padarė išvadą, kad šiame veikale, siekiant jį papildyti, yra dešimt vėliavų, pripieštų dešimtosios lapų pusėsė jų nemačius. Vadinasi, jos nekabojo Vavelyje. Maža to, Ekdahlis pagrindė mintį, kad apskritai trūksta (ji nėra net pripiešta – to nesugalvojo nei Dluogošas, nei šiuolaikiniai lenkų istorikai) vienos pagrindinių Vokiečių ordino – Švč. Mergelės Marijos vėliavos⁵⁰. Taip analizuojant Ekdahlį atsirado dėmesys konkrečiai Mykolo Lietuvos žiniai – Vilniaus katedroje 1529-aisiais gaisre sudegę „apie 300 senų vėliavų, su pergalemis atimtų iš roksolanų, maskvėnų, totorių, vokiečių ir kitų tautų“⁵¹. Vadinasi, iš Ekdahlio sisteminis tyrimas vedė prie išvados, kad trofėjų dalybose tikrai turėjo dalyvauti ir lietuviai. Kad trofėjinės vėliavos kabojo ir Vilniuje, buvo pripažinę net pirma Ekdahlio kai kurie šiuolaikiniai lenkų istorikai⁵², bet jie arba nesiejo klausimo su „Banderia Prutenorum“, o juo labiau šio veikalo papildymais, arba teigė (jau Ekdahliui iškėlus mintį apie vėliavas), kad pripieštos vėliavos būtinai turėjo ka-

boti Vilniuje. Tačiau Ekdahlis to neteigė, o tik sakė, kad pripieštos vėliavos nekabojo Vavelyje. Kur kas svarbesnė buvo kita jo mintis, kurią apeina net ir pripažįstantieji lietuvių vaidmenį trofėjų dalybose. Anot Ekdahlio, papildydamas „Banderia Prutenorum“ dešimčia pripieštų vėliavų, Dluogošas turėjęs „dvigubą tikslą: pabrėžti lenkų pergalės vertę ir sumenkinti lietuvių kariuomenės reikšmę mūšyje“⁵³.

Suradus lietuvių trofėjų dalybose, kitaip atrodo ir Lietuvos metraščio (Bychovco kronikos)⁵⁴ bei Simono Grunau⁵⁵ žinios apie pasidalytas komturų barzdas,

⁵³ Ekdahl S. Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos...“, p. 140.

⁵⁴ Lietuvos metraštis: Bychovco kronika. Vilnius, 1971, p. 111; ИСРП, т. 32. Москва, 1975, с. 151: „у половецку хорундечу немецких у бороды мистрову у всих кунторов jeho з мертвых ободравшы, у половецку взяли до Польскі, а половецку до Литвы, хде з тые бороды у choruhwi ich в замку Krakowskom в цекрви святаго Станислава, а в Wilni такзе у святаго Станислава zaweszony sut.“ Šiandien kartais kryžiuočių komturų barzdų motyvas Lietuvos metraštyje (Bychovco kronika) laikomas anekdotu, patekusių iš Žygimanto Senojo sekretoriaus J. L. Decijaus veikalo „De Jagellonum familia“ (Krokuva, 1521, p. XLI). 1512 m. i Žygimanto Senojo ir Barbaros Zapolijos vestuvių iškilmės atvykęs Brandenburgo pasiuntinys nusistebėjęs žiauriu lenkų papročiu – Krokuvos Šv. Stanislovo katedroje jis neva matęs prie iečių pritvirtintas „Marijos riterių“ barzdas. Todėl jam buvę paaiškinta, kad bažnyčioje esantys trofėjai yra mūšiuose laimėti totorių bunciukai, padaryti iš arklio uodegos plaukų – žr. Gudmantas K. Kitoks Žalgirio mūšio vaizdas: Lietuvos metraštis ir Jono Vislisiečio poema „Prūsų karas“ // Senoji Lietuvos literatūra, 19 knyga, 2005, p. 152.

⁵⁵ Simon Grunau's Preußische Chronik..., p. 734: „Dem homeister thet verlanngen, wenn er der sone under augten forchte.“ Panašiai sako dar vėlyvesnis šaltinis – Martynas Kerndneris, be kalavijų, trijų didžiųjų vėliavų (mes sakytume „gonfanonų“) ir kitų 24 mažesnių vėliavų minintis dar ir trimitus, barzdas („Etzliche Lungeberthe, so man den Ehrlichen Rittermessigen ſaltten abgeschnitten mit Hauth und Haar“) ir net šarvuotą Kiokerico (Köckeritz), asmeniškai puolusio Jogailą, ranką – Martin Kerndnors von Landsberg Preußische Chronik // Zeitschrift für preussische Geschichte un Landeskunde. 1876, Bd. 13, S. 696; Ekdahl S. Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos...“, p. 75–76.

⁴⁹ Žr. svarbiausių Ekdahlio darbų bibliografiją 6 išnašoje.

⁵⁰ Ekdahl S. Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos...“, p. 127.

⁵¹ Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius: dešimt įvairaus turinio fragmentų. Vilnius, 1966, p. 33 (vertimas p. 60): „conflagrarunt antiqua vexilla, in victoriis acquisita Roxolanorum, Moscorum, Alemanorum, aliorumque populorum circiter trepenta.“

⁵² Kuczyński S. M. Spór o Grunwald: rozprawę polemiczną. Warszawa, 1972, s. 87. Apie tai – Ekdahl S. Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos...“, p. 78.

naują reikšmę įgyja duomenys apie belaisvius, kurių 1411 m. Lenkijoje buvo 600, o Lietuvoje 300⁵⁶. O tada kitaip atrodo ir Ordino erdvės administravimo dalybos, į kurias iki šiol, mūsų manymu, nėra atkreiptas deramas dėmesys. Dalybos įvyko iškart po Žalgirio, užimtomis bei pasidavusioms pilims buvo skiriami administratoriai. Vytautas gavo Karaliaučiaus ir Prūsų Holando (Preußisch Holland, dabar lenk. Paslęk – Paslenkas) pilis su miestais⁵⁷. Atrodytų, labai maža, todėl suprantama, kodėl Dlugošas traktuoja Vytautą kaip eilinį administratorių šalia kitų 18 Lenkijos riterių ir Mozūrijos kunigaikščių. Vis dėlto iš kai kurių kitų duomenų galima spręsti, kad Vytautas ir be Jogailos žinios (o gal su žinia?) pasiskyrė sau Balgos (Vesioleje), Ščytyno (Ortelsburg) bei Kentšyno (Rastenburg) pilis ir į jas siuntė savo administratorius⁵⁸. Tai jau verčia suklusti. Pasidomėję tų pilių geografinę pamatome, kad Jogaila lenkų riteriams nepaskyrė nieko šiauriau ir ryčiau Elbingo (Elbląg)–Ostrudos (Osterode)–Nidzicos

(Neidenburg) linijos. Taigi, Vytauto pietiniai taškai Ščytynas ir Paslenkas apima teritoriją, į kurią patenka ir lojalumą Jogailai deklaravusi Varmijos vyskupija. Vadinasi, Vytautas išsireikalauja sau beveik pusę Ordino teritorijos – visą šiaurinę jo dalį ir galimybę pretenduoti į Varmiją (kurioje yra galingų pilių konglomeratas), taip pat Vytautui atitenka Žemaitija. Lenkai gauna pietinę Vokiečių ordino dalį ir Pamarį. Tai dar sykį verčia paklausti: kaip „pabėgusi“ armija galėtų dalyvauti pilių dalybose?

Pacituokime bendriausią Ekdahlis išvadą: LDK kariuomenės vaidmuo mūšyje niekuo nenusileidžia Lenkijos kariuomenės, o kai kuriais aspektais net pranoksta⁵⁹. Tačiau pereikime prie klausimo, kuris yra tolokai nuo tiesmuko ideologizavimo, bet apie kurį pakanka šaltinių ir Ekdahlis užuominų.

4. Ar atkreiptas dėmesys į tyrimuose esančias užuominas apie tris korpusus, gonfanonas ir pleištus?

Kaip minėta, Ekdahlis kol kas atlieka monografinius tyrinėjimus ir dar nėra galutinai priėjęs iki mūšio sintezės. Grynojo mokslo požiūriu tai nėra skubu ir nieko čia nepaskubinsi. Tačiau gyvenimas nelaukia – kuriami Žalgirio mūšio maketai, tapomi meno kūriniai, statomi filmai. Ir visur bus susiduriama su klausimu, kaip buvo išsirikiuota ir kaip vyko mūšis. Ir čia neužteks pasakyti „palaukite“ – visur bus pasitelkiama vaizduotė. Tačiau neretai ji nuveda klystkeliais, nes prieštarauja esamoms mokslinėms žinioms. Ką daryti, kad to neįvyktų? Matyt, pirmiausia reikia turėti galvoje tuos fragmentiškus žinojimus, ku-

⁵⁶ Apie Vytauto laikomus 300 belaisvių žinoma iš Vokiečių ordino prokuratoriaus prie popiežiaus kurijos Peterio von Wormditt 1412 m. vasario 18 d. pranešimo: *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*. Bd. 2: Peter von Wormditt (1403–1419). Berarb. von H. Koeppen. Göttingen, 1960, S. 138. Apie lenkų laikomus 600 belaisvių žinoma iš Zigmanto Liuksemburgiečio 1411 m. gruodžio 2 d. laiško ir 1412 m. sausio 30 d. aplinkraščio – *Aschbach J. Geschichte Keiser Sigismund's*. Bd. 1. Hamburg, 1838. Beilage VI, S. 427; *Deutsche Reichstagsakten*. Bd. 7. Hrsg. von D. Kehler. München, 1878, S. 184. Žalgirio tyrinėjimuose į šiuos duomenis pirmasis atkreipė dėmesį: *Pelech M. W sprawie okupu za jeńców krzyżackich z wielkiej wojny (1409–1411)* // *Zapiski historyczne*, t. 52, z. 1, Toruń, 1987, s. 137. Plg.: *Nadolski A. Grunwald: problemy wybrane*, p. 212.

⁵⁷ JDA, Lib. 10–11, p. 135: „item castra Kinsberk et Holand cum civitatibus duci magno Lithuanie Alexandro.“

⁵⁸ Gaila, kad pranešantysis šią žinią nenurodo šaltinio: *Prochaska A. Dzieje Witolda W. Księcia Litwy*. Wilno, 1914, s. 145, 148. Šią žinią pakartoja: *Jučas M. Žalgirio mūšis*. Vilnius, 1999, p. 257.

⁵⁹ *Ekdahl S. Žalgirio mūšio demitologizavimo problema...*, p. 39.

rie funkcionuoja moksle. O čia ir vėl yra nepralenkiamas Ekdahlis. Jis yra palikęs tiek užuominų ir nuorodų į šaltinius bei studijas, kad norom nenorom prašosi vie-nokio, o ne kitokio Žalgirio naturmorto.

Bet pradėkime nuo ginčų dėl kariuo-menų skaičiaus. Ten – viskas „iš lubų“, sukuriant iliuziją, kad jose ir yra užrašyti skaičiai. Iš Dugošo žinome tik kad Ordino kariuomenė buvo mažesnė nei sajun-gininkų, o lietuvių – mažesnė nei lenkų. Tuo remiantis dažnai taikoma proporcija 1 : 2 – Vokiečių ordino kariuomenės ir sajungininkų santykis ir ta pati proporci-ja 1 : 2 – LDK kariuomenės ir Lenkijos⁶⁰. Ne ką daugiau šaltiniai sako ir apie žuvu-siuosius, juo labiau neaiškus jų santykis su likusiais gyvais. Iš vienos Vokiečių or-dino pilies viršininko laiško, rašyto 1410 m. spalį, žinome, kad Vytautas parsivedė tik pusę kariuomenės⁶¹. Tiesa, lieka mažas niuansas – neaišku, kiek iš negrįžusiųjų žuvo mūšyje, o kiek mirė nuo dizenterijos per Marienburgą apgultį. Iš Jogailos laiškų dar žinome, kad lenkų nuostoliai buvo „vidutiniai“⁶² ar net „nedideli“⁶³. Dugošas teigė, kad lenkų žuvo nedaug ir išvar-dijo 12 nelabai reikšmingų vadų⁶⁴. Vėliau pasirodo ir bendresniu skaičių – pavyz-

džiui, 1412 m. popiežiaus bulėje minima 18 tūkst. kritusių „krikščionių“⁶⁵; viename XV a. ketvirtojo dešimtmečio šaltinyje ra-šoma mūšyje dalyvavus 30 tūkst. lietuvių karių⁶⁶. Vėliau skaičiai dar padidėja – En-gerano iš Monstrelet kronikoje⁶⁷ (XV a. pirmoji pusė) paminėta žuvus 10 000 len-kų, 120 000 lenkų kartu su sajungininkais „Saracėnais“ ir 60 000 Vokiečių ordino su sajungininkais. Šioje netikrumų ir aki-vaizdžiai išpūstų skaičių bakchanalijoje be galo svarbus yra rugpjūčio mėnesį rašytas Vengrijos karaliaus pasiuntinių bei taikos tarpininkų Mikalojaus Garos ir Sciboriaus Sciborico pranešimas. Jame sakoma, kad mūšyje „iš abiejų pusių“ krito 8000 karių – „auf baiden tayln wol achtzawsendt mens-chen erslagen sind“⁶⁸. Iki šiol istoriografija taip ir neatsakė į klausimą, ką reiškia są-voka „iš abiejų pusių“ – tiek žuvo iš viso,

⁶⁰ Blaszczyk G. Dzieje stosunków polsko-litewskich. T. II: Od Krewa do Lublina, Cz. I. Poznań, 2007, s. 319.

⁶¹ Tapiavos viršininko laiškas publikuotas: Ku-jot S. Rok 1410. Wojna..., p. 342–343. Laiško santrau-ka – CEV, p. 213, Nr. 456.

⁶² 1410 m. liepos 16 d. Jogailos laiškas iš mūšio lauko karalienei Onai – SRP, Bd. 3, S. 425–426: „ubi infinitis cesis cum modico nostrorum detrimento.“

⁶³ 1410 m. liepos 18 d. Jogailos laiškas Poznanės vyskupui Albertui – SRP, Bd. 3, S. 427: „paucis valde nostris communibus, nullis notabilibus interfectis.“

⁶⁴ JDA, Lib. 10–11, p. 121: „Supputacione autem facta compertum duodecim tantummodo notabiles milites de exercitu regio cecidisse.“ Apie lenkų nuostolius dar žr. kituose šaltiniuose: Ekdahl S. Žalgirio mūšio de-mitologizavimo problema..., p. 39, 42 (20 išnaša).

⁶⁵ Ekdahl S. Die Schlacht..., p. 191. Šaltinio publikacija, kuria remiasi Ekdahlis: Schnippel E. Das „Kloster von Grünfelde“ und die „Kapelle auf dem Streitplatz“ bei Tannenberg // Oberländische Geschichtsblätter, Heft 12. Königsberg, 1910, S. 164–166: „ultra decem et octo milia christifidelium corpora per occisiones et strages ex eodem bello progredientes fuerunt humata et tradita sepulturis.“

⁶⁶ Šį plačiau nežinomą šaltinį, anot S. Ekdahlis, į istoriografiją neseniai įtraukė Gerardas Labuda: Labuda G. Król Władysław Jagiełło i wielki książę Witold w ocenie historyografa kurii papieskiej // Źródłoznawstwo i studia historyczne, red. K. Bobowski („Acta Universitatis Wratislaviensis“, nr. 1112, seria: Historia, t. 76). Wrocław, 1989, s. 202, 207; Ekdahl S. Žalgirio mūšis ir jo reikšmė..., p. 13.

⁶⁷ Enguerran de Monstrelet // SRP, Bd. 3, S. 455. Kronikos ištrauka apie Žalgirį, patekusi į daugiatomę Hanso Delbrücko karybos istoriją, kartu su šiuo veikalu buvo išversta į daugelį kalbų. Žr., pavyzdžiui, vertimą į anglų kalbą: Delbrück H. History of the Art of War, Vol. 3: Medieval warfare. Westport, 1982, p. 526–527.

⁶⁸ Ekdahl S. Die Schlacht..., p. 182. Šaltinio publikacija, kuria remiasi Ekdahlis: Sommerfeldt G. Die Lage des Deutschen Ordens nach der Schlacht bei Tannenberg und die Anfänge der Verschwörung des Georg von Wirsberg // Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins. 1909, H. 51, S. 60.

ar tiek žuvo kiekvienos pusės (vadinasi, iš viso – 16 000)⁶⁹. Antrąjį (didesnį) skaičių lyg ir paremtų konkretūs duomenys, kiek žuvo iš atskirų komturijų ir miestų. Vokiečių istorikas Friedrichas Benninghofenas pateikė duomenis⁷⁰, kad iš 1200 Gdanskio karių grįžo tik 300, taigi žuvo 900, taip pat 550 žuvo iš Elbingo, 214 – iš Torunės, 66 – iš Strasbūro. Jau vien šie skaičiai verstų klausti, ar 4000 nėra per mažas skaičius apibūdinti Vokiečių ordino netektis? Vis dėlto reikia turėti galvoje, kad Viduramžiais, ypač tuštokoje Vidurio ir Rytų Europos erdvėje, ir 8000 žuvusių per abi puses yra didžiuliai nuostoliai⁷¹. Antra vertus, turėdami žuvusiųjų skaičių, apie mūšyje dalyvavusių kariuomenių skaičius vis tiek mažai ką galėtume pasakyti, jei ne Vokiečių ordino karinio mobilizacinio potencialo analizė, kurią daro galima turtingesni šaltiniai ir kurią profesionaliai atliko jau minėtas Benninghofenas⁷². Jis suskaičiavo, kad Vokiečių ordine buvo daugiau kaip 400 brolių riterių ir netikrųjų brolių (vadintų „pilkaisiais apsiaustais, – „Graumäntler“), iš kiekvienos komturijos ir vaitystės (jų – apie 30) tarnybų buvo dar beveik 6000 kitų sunkiai ir lengvai ginkluotų raitelių ir 3000–4000 brolių riterių tarnų (raitų arbaletininkų), vyskupijų pajėgos sudarė 1500 karių, o miestai teikė apie 2000 karių. Taip buvo apskaičiuotos bendros Ordino karinės pajėgos – apie 13 000 karių. Tačiau, atsižvelgdamas, kad dalis šių

pajėgų likdavo saugoti pilių, į mūšį stojančių („lauko pajėgų“) Ordino karių skaičių jis gavo apie 10 000.

Žalgirio mūšyje nedalyvavo Švietės, Ragainės ir Klaipėdos (Memelio) komturijų vėliavos, todėl iš šio skaičiaus reikia atimesti apie 300 karių. Tačiau reikėtų pridėti Ordino svečius ir samdinius, dalyvavusius „didžiajame mūšyje“. Jų skaičių yra nustatęs Ekdahlis⁷³ pagal Ordino „Algų knygą“ (*Soldbuch*), kurioje tiksliai surašyta, kiek po kautynių į Marienburgą atvyko samdinių atsiimti algų – 1235 „ietys“ ir 7 „šauliai“, o pavertus raiteliais – apie 3712 raitelių. Kadangi samdiniai buvo geras pasipelnymo šaltinis ir juos paprastai po mūšio imdavo į nelaisvę, jų neturėjo žūti daug. Todėl svarstoma, kad Žalgirio samdinių ir svečių galėjo būti apie 5000. Taigi susumavus Ordino „lauko pajėgas“ ir samdinius gaunamas bendras Vokiečių ordino kariuomenės Žalgirio mūšyje karių skaičius – 15 000.

Lenkija ir LDK tokių šaltinių neturi. Todėl visi jų kariuomenių skaičiai yra daugiau nei hipotetiniai, dažniausiai spėjami. Bet jei tarsime, kad iš abiejų pusių žuvo po lygiai, ir iš 4000 sąjungininkų nuostolių daugumą sudaro lietuviai (nes, kaip minėta, Jogaila lenkų nuostolius vertino kaip „nedidelius“ ar „vidutinius“⁷⁴), tai, prisimindami, jog lietuvių iš mūšio grįžo tik kas antras, gal ir galėtume gauti mažiausią apytikrą LDK kariuomenės skaičių – 8000.

Kartais LDK kariuomenės dydį bando ma apskaičiuoti imant atspirties tašku Ragainės komturio pranešimo⁷⁵ informaciją, iš

⁶⁹ Ekdahl S. Die Schlacht..., p. 72–73. Plg.: Urban W. Žalgirio mūšis ir kas po jo. Vilnius, 2004, p. 197.

⁷⁰ Ekdahl S. Die Schlacht..., p. 71–72.

⁷¹ Plg. Nadolskio nuorodas į Vakarų mūšių statistiką – Nadolski A. Grunwald: problemy wybrane, p. 207–212.

⁷² Benninghoven F. Die Gotlandfeldzüge des Deutschen Ordens 1398–1408 // Zeitschrift für Ostforschung. 1964, 13. Jahrgang, Heft 3, S. 421–477.

⁷³ Ekdahl S. Kilka uwag o księdze żołdu Zakonu Krzyżackiego z okresu Wielkiej wojny 1410–1411 // Zapiski historyczne. 1968, t. 33, s. 111–129, žr. 1 lentelę p. 116.

⁷⁴ Žr. 62 ir 63 išnašas.

⁷⁵ Laiško santrauka – CEV, p. 209, Nr. 444. Laiškas pirmą kartą paskelbtas (ištaisius santraukoje buvusį skaičių 300 į 400) straipsnyje: Kuczyński S. M. Chora-

kurios žinome, kad Vytautui įsakius Žemaičiai turėjo mobilizuoti po 400 nuo kiekvienos iš septynių Žemaitijos žemių, taigi – iš viso 2800 žmonių. Žemaičių raitija „lietuviškojoje“ LDK kariuomenės dalyje XVI a. pradžioje, kaip nustatė H. Łowmiański⁷⁶, sudarė daugiau kaip 20 proc., XV a. pradžioje LDK raitija, S. M. Kuczyński manymu⁷⁷, turėjusi sudaryti apie 20 tūkst., o iš jų į Žalgirį vyko – 10–11 tūkst. Tai ir yra dažniausiai nurodomas LDK kariuomenės skaičius. Prie jo būtina pridėti totorius. Nors Dugošas mini jų buvus tik 300⁷⁸, jau senokai pagrįsta mintis, kad taip norima mažinti nekrikščionių vaidmenį mūšyje. Jų turėjo būti keleriopai daugiau – 1,5–2 tūkst. Kad ir kaip ten būtų, autoritetingasis Ekdahlis mano, kad Lenkijos ir LDK kariuomenėje buvo tik 20–25 tūkst. karių⁷⁹.

Vis dėlto net šių skaičių pakanka pagrįsti teiginį, kad Žalgiris yra vienas iš didžiausių Viduramžių mūšių. Juk šiuolaikinė istoriografija laiko, kad viename iš svarbiausių Šimtamečio karo mūšių prie Anženkūro (Agincourt) (1415 m.) kovojo 9 tūkst. anglų prieš 12 tūkst. prancūzų⁸⁰. Ne ką daugiau karių šiuolaikiniai tyrinėtojai mano buvus ir garsiajame Nikopolio mūšyje (1396 m.), kuriame susigrūmė

15 tūkst. kryžiaus žygio dalyvių su panašiu Osmanų imperijos karių skaičiumi⁸¹. Taigi, jau to pakanka pagrįsti idėjas, kad Žalgiris yra nepelnytai užmirštas Europos Viduramžių istorijos ir karybos istorijos kontekstuose. Mūsų teksto požiūriu svarbu yra tai, kad Žalgirio skaičiai sutvirtino nuomonę apie Žalgirį kaip didelį, bet tipišką Viduramžių mūšį.

Už bendrus karių skaičius svarbiau yra kariuomenių potencialų klausimas. Žinome, kad ginkluočių panašumą liudija „Cronica Conflictus“ žinia: Jogaila, išklaušęs mišias, ne tik pasakė kovos šūksnius „Krokuva“, „Vilnius“, bet ir įsakė abiem kariuomenėms užsirišti šiaudų grįžtes⁸². Iš to galima daryti išvadą, kad sunkiosios raitijos turėjo turėti ir Vytauto kariuomenė. Galbūt tai buvo tik kunigaikštiškasis elitas, tačiau, kaip matysime, jų galėjo pakakti, jei LDK kariuomenė buvo rikiuojama taip, kaip ir kitos. Juk keleri metai po mūšio Konstancos susirinkime surašytame Vokiečių ordino kaltinime lenkams yra sakoma, kad šie išmokę pagonis (t. y. LDK kariuomenę) krikščioniško karo meno ir kad šių dėka pagonys turį modernius lakštinius šarvus, yra aprūpinti dideliais karo žirgais, o pleištais niekuo nenusileidžią krikščionims⁸³. Dokumentas informatyvus

giew miednicka Jana Długosza // Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Poznań, 1970, s. 437–446. Žr. taip pat: Kuczyński S. M. Wielka Wojna..., p. 265.

⁷⁶ Łowmiański H. Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii jagiellońskiej // Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400-setnej rocznicy wydania I Statutu Litewskiego. Wilno, 1934, s. 34.

⁷⁷ Kuczyński S. M. Wielka Wojna..., p. 266.

⁷⁸ JDA, Lib. 10–11, p. 64.

⁷⁹ Ekdahl S. Žalgirio mūšis ir jo reikšmė..., p. 12.

⁸⁰ Tokius skaičius pateikia: Curry A. Agincourt: A New History. Stroud, Gloucestershire, 2005. Tiesa, su tokia jėgų proporcija istoriografijoje dažnai nesutinkama prancūzų skaičių didinant iki santykio 1 : 3, 1 : 4 ar net 1 : 6. Bandant suderinti abi pozicijas, kariuomenių skaičiai didinami priskaičiuojant ir tarnus: 10 tūkst. anglų ir 22–25 tūkst. prancūzų – Mortimer I. 1415: Henry V's Year of Glory. London, 2009.

⁸¹ Nicolle D. Nicopolis 1396: The Last Crusade. London, 1999, p. 89–90.

⁸² Cronica conflictus..., p. 22: „de straminibus ligaturas in signum cognitionis mutuae cuilibet alligari mandavit“.

⁸³ Die Staatsschriften des Deutschen Ordens in Preußen im 15 Jahrhundert. Band I: Die Traktate vor dem Konstanzer Konzil (1414–1418) über das Recht des Deutschen Ordens am Lande Preußen. Bearb. v. E. Weise. Göttingen, 1970, S. 107–109: „want die ungloubigen, von den man nu redit, itczunt obirall mit blankem harnisch, mit gerosse und andir kriclichen geczoien mechtig dirscheinen, also das sie in reisen und hofferterge beweisung den spitzen der cristenlichen heeren nictes nicht geringer und gecziret werden irfunden und itczunt in der schule der cristen mit tegelicher

ir prasmingas, todėl jį verta cituoti: „kadangi netikėliai, apie kuriuos čia kalbama, dabar visur pasirodo su lakštiniais šarvais, su žirgais ir kita karine ginkluote apsiginklavę, taip pat patiriama, kad žygiuose ir iškilminguose pasirodymuose [jų pleištai] yra ne mažesni ir ne mažiau išsipuošę nei krikščionių kariuomenių pleištai; ir jie dabar kasdienėmis pratybomis krikščionių mokykloje yra išmokę karo meno, kuriuo vėliau galėtų nugalėti krikščionis“.

Šis šaltinis kalba apie LDK kariuomenės pleištus – „spitzen“. Kas tai?

Kaip tik šioje vietoje ir reikia paskui Ekdahlį prisiminti nuo XIX a. pabaigos žinomą Viduramžių karybos „trijų korpusų“ taktikos teoriją, suformuluotą vieno žymiausių Europos karybos istorikų Gustavo Köhlerio⁸⁴. Ji ilgai buvo ginčijama, laikant, kad Viduramžiais nebuvo jokios strategijos ir taktikos. Vis dėlto XX a. antroje pusėje, pasirodžius belgų istoriko Jano Franso Verbruggeno darbų⁸⁵ (kurie ir inspiravo Ekdahlį⁸⁶), pradėta pripažinti, kad Viduramžiais būta ir vieno, ir kito, ir kad veiksmingas tik bendras sutankintų sunkiųjų šarvuotų raitelių smūgis. Taip Köhlerio „trijų korpusų“ taktikos teorija buvo reabilituota. Pagal ją vėliavos jungėsi

į didesnius vienetus – „Treffen“ (t. y. korpusus), kurių būvę trys, trečiasis – rezervinis. Taigi, Viduramžių kariuomenės buvo rikiuojamos trimis korpusais po svarbiausiomis vėliavomis – gonfanonomis (žodis „gonfanon“ kildinamas iš germaniškos sąvokos, reiškiančios „karo vėliavą“). Tai, anot Köhlerio, galima išvelgti daugelyje Viduramžių mūšių, kuriuose korpusai kovoję išsiriakavę pleištais. Į pleišto smaigalį stodavo rinktiniai sunkiai ginkluoti raiteliai, kurių skaičius įvairavo, kas, kaip ir už smaigalio einančios kolonos dydis priklausė nuo pirmojoje linijoje esančio riterių kiekio. Jeigu fronte buvo 5 riteriai, tai antroje eilėje turėjo stovėti 7, trečioje – 9, ketvirtoje – 11, penktoje – 13 (taigi, bendras pleišto riterių skaičius – 45), o už penktos linijos stėjo stačiakampiu (13 x 13) išsiriakavusi kolona. Tokie pleištai visais būdais siekdavo išlaikyti pradinę kovinę rikiuotę – joti vienodu tempu žirgas prie žirgo, raitelis prie raitelio, kelis prie kelio, neatsilikti ir neišsiveržti į priekį – nes būtent to reikia smūgio stiprumui. Smūgiui pavykus, kaip rašo Köhleris, „priešo kariuomenė buvo perjota, tada nugalėtojas apsisuko priešą užnugaryje ir perjojo priešą eiles iš naujo“⁸⁷. Šioje vaizdžioje Köhlerio mintyje matome apibendrintą pleišto veikimo mūšyje būdą. Pasiiekti smūgio efektą buvo įmanoma tik tada, kai kiekvienas raitelis tiksliai žinodavo savo vietą bendrame būryje ir jos laikydavosi. Tvarkos suardymas galėjo būti pražūtingas, štai kodėl eilinės vėliavos pasitraukimas iš mūšio lauko ir

ubunge die konst czu striten, mit welchir konst vorwert mogen die cristen obirwinden, haben gelart.“ Šis šaltinis cituojamas ir: *Ekdahl S. Die „Banderia Prutenorum...“*, p. 11 (12 išnaša); *Ekdahl S. Jono Dluhošo „Prūsų vėliavos...“*, p. 19 (12 išnaša).

⁸⁴ Köhler G. *Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit von Mitte des 11. Jahrhunderts zu den Hussitenkriegen in 3 Bänden*. Breslau, 1886–1889.

⁸⁵ Verbruggen J. F. *De Krijgskunst in West-Europa in de Middeleeuwen, IXe tot begin XIVe eeuw*. Brussels, 1954. Šio veikalo vertimas: *Verbruggen J. F. The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages*. Amsterdam and New York, 1976 (2 pat. ir papild. leidimas: Woodbridge, 1997).

⁸⁶ *Ekdahl S. Jono Dluhošo „Prūsų vėliavos...“*, p. 17–20.

⁸⁷ Köhler G. *Die Entwicklung des Kriegswesens...*, Bd. 3, Abt. 2. Breslau, 1889, S. 243: „Gelang dagegen der Durchbruch und war der feindliche durchritten so schwenkte der Sieger im Rücken des Gegners Kehrt und durchritten den Haufen von Neuem.“ Žr. taip pat: *Ekdahl S. Jono Dluhošo „Prūsų vėliavos...“*, p. 21.

net rikiuotės buvo laikomas vienu sunkiausių nusikaltimų – tai matyti net iš Vokiečių ordino statuto⁸⁸.

Ekdahlis įrodė⁸⁹, kad ir Vokiečių ordino bendroji rikiuotės tvarka buvo tipiška. Buvo trys korpusai⁹⁰ ir trys svarbiausios gonfanonos – didžiojo magistro, didžiojo maršalo ir Švč. Mergelės Marijos. Vienas korpusas buvo vedamas didžiojo maršalo su jo gonfanona – paprastu juodu kryžiumi baltame dugne, kitas – didžiojo komturso su Švč. Mergelės Marijos gonfanona, o trečias, didžiojo magistro korpusas, – su didžiojo magistro gonfanona, kurioje – ant Ordino kryžiaus uždėtas Jeruzalės kryžius su imperijos ereliu. Būtent Ekdahlis atkreipė dėmesį, kad kai kurie šaltiniai, tiesa, vėlyvi, apie tai kalba tiesiogiai. Vokiečių ordino „Naujoji didžiojo magistro kronika“ (XV a. pabaiga) mini, kad magistras, surinkęs kariuomenę, surikiuoja ją trimis dalimis: viena dalis (pažodžiui „kariuomenė“ – „heer“) su Švč. Mergelės Marijos vėliava, kita – su didžiojo magistro, trečia – su maršalo arba Ordino vėliava⁹¹. Tiesiogiai šiuos tris korpusus Žalgirioje mini Martynas Kerndneris „Prūsijos kronikoje“⁹² (XVI a. pabaiga), informaciją

ėmęs iš Gdansko kronikininkų⁹³. Jis išvardija, kokia tvarka Žalgirioje buvo nugalėti šie korpusai – iš pradžių Marijos, paskui maršalo, paskiausiai magistro⁹⁴. Šie šaltiniai vėlyvi, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad trys keturios pagrindinės Vokiečių ordino vėliavos (prie jų priskiriant ir Šv. Jurgio vėliavą) ne sykį minimos jau Eiliosios Vygando Marburgiečio kronikos XV a. vidurio vertime į lotynų kalbą. Taigi, apibendrinkime: pasak Ekdahlio, Švč. Mergelės Marijos vėliava labai dažnai minima Viduramžių šaltiniuose, o dėl jos svarbumo tyrinėtojai abejonių nekyla, nes Marijos vardu vadinosi visas Vokiečių ordinas. Nekyla abejonių ir dėl to, kad Vokiečių ordinas savo kariuomenę rikiavo pleištais⁹⁵ – Posilgės kronikos tęsėjo minimas didžiojo magistro „triskartinis“ lenkų kariuomenės perskrodimas⁹⁶ neįmanomas esant kitokiai rikiuotei, o rikiuotės tvarkos

Landskunde. 1876, Bd. 13, S. 695: „Das eine war unser Lieben frauen Marien heer, so Inder fahnen gemahlt, das andere deß Hohemesters heer, so Im Banner oder Fahnen fūrte des Ordens und HEmesters Zeichen, Das Dritte des Marschalcks heer, under seinen Insignium.“

⁹³ Ekdahl S. Jono Dlugošo „Prūsų vėliavos...“, p. 75.

⁹⁴ Martin Kerndners von Landsberg..., p. 695–696: „so kompt unser lieben frauen heer, das warth geschlagen, Der Marschalck der vorlohr [...] war der Homester, von den feinden angriffen [...] dawarth ehr umbringet, und sampt den seinigen geschlagen.“ Ekdahl S. Jono Dlugošo „Prūsų vėliavos...“, p. 31.

⁹⁵ Ekdahlis neabejoja Vokiečių ordino kariuomenės rikiavimu trimis pleištais ir visais atvejais didžiojo magistro pleišta Žalgirio mūšyje nuosekliai vadina „trečiuoju“ – net apsidaręs tuos šaltinius, kurie apie tai tiesiogiai nekalba. Žr., pavyzdžiui, Posilgės kronikos tęsėjo arba „Cronica Conflictus“ informacijų pateikimus – Ekdahlis S. Žalgirio mūšis ir jo reikšmė..., p. 16; Ekdahl S. „Lietuvių pabėgimas...“, p. 17, 22.

⁹⁶ Johann von Posilge, nebst Fortsetzung // SRP, Bd. 3, S. 316: „.... und der meister mit synen slugin sich drystunt dorch mit macht, und der koning was gewichen, also das dese sungen: *Christ ist entstandin*.“ Ekdahl S. Jono Dlugošo „Prūsų vėliavos...“, p. 21.

⁸⁸ Ekdahl S. Jono Dlugošo „Prūsų vėliavos...“, p. 28.

⁸⁹ Ekdahl S. Jono Dlugošo „Prūsų vėliavos...“, p. 18–34.

⁹⁰ Pavyzdžiui, iš Posilgės kronikos žinoma, kad Vokiečių ordinas kariuomenę dalijo į tris dalis 1409 m. žygyje prieš Dobrynės žemę – Johann von Posilge, nebst Fortsetzung // SRP, Bd. 3, S. 303: „Und also hatte der ordin undir eyns III heer us mit macht uf den konig und herczogen Johannes.“

⁹¹ Die jüngere Hochmeisterchronik, herausg. von Th. Hirsch // SRP, Bd. 5. Leipzig, 1874, S. 124: „ordinerden syn volc in drien heren als een heer onder o. l. vr. Bannier ende en heer hoichmeisters bannier ende een heer onder des maerscalcs ende des oirdens bannier.“ Žr. Ekdahl S. Jono Dlugošo „Prūsų vėliavos...“, p. 31, 75.

⁹² Martin Kerndners von Landsberg Preußische Chronik // Zeitschrift für preußische Geschichte un

pleište išlaikymas net buvo vadinamas ats-kira sąvoka – „Schigkunge“, kuri yra ne kartą paminėta ir garsiajame „Ekdahlis laiške“⁹⁷.

Trijų korpusų, svarbiausių vėliavų ir pleiščių tvarka buvo būdinga ir Lenkijos kariuomenei. Pasak Dluogošo, buvo trys svarbiausios vėliavos: didžiausio dalinio – Krokuvos vėliava su Lenkijos karalystės herbu ir dviejų karaliaus dvaro dalinių vėliavos – viena vadinamoji Gonča su Dvigubu Kryžiumi mėlyname dugne, o kita su Vyčiu raudoname dugne. Dluogošas nurodo, kad kiekvienos šių vėliavų vedamo dalinio priešakyje stovėjo tiek raitelių, kiek jų paprastai būdavo pleišto smaigalio priekinėje eilėje: Krokuvos vėliavos pirmoje eilėje išvardijami 9, Gončos – 5, o Dvaro – 4 reiteliai⁹⁸.

Ekdahlis užuominas pamažu pasisavi-na ir plėtoja lenkų istoriografiją. Andrzejus Nadolskis ieško Vokiečių ordino ir Lenkijos gonfanonų atitikmenų⁹⁹, o remdamasis 1477 m. Brandenburgo markgrafo Albrechto-Achilo nurodymais, kaip išrikiuoti jo kariuomenę (kovojančią pleištais), pradeda rašyti apie „koloninę-pleištinę rikiuotę“ („szyk kolumnowo-kłynowy“) ir Žalgirio mūšyje¹⁰⁰. Todėl šiandien neabejojama Žalgiriu kaip tipišku Viduramžių raitelių mūšiu, kuriam buvo būdinga nuolat ky-lančios ir atslūgstančios jų atakų bangos, o Viduramžių mūšių tvarkos aprašymai įgyja kinematografinį arba teatrinį formatą, ku-riam ir reikia žiūrovų, išlipusių iš Dluogošo minimus ažuolus. Anot Nadolskio ir juo

sekančių naujausių autorių¹⁰¹, vėliavos pleištai trenkdavo glaudžia ir gilia rikiuo-te, jei nesuardydavo priešininko rikiuotės ir prarasdavo veržlumą, tai tvarkingai atsi-traukdavo ir atnaujindavo ataką. Jeigu vė-liavos susikibdavo artimoje kovoje, buvo siekiama išlaikyti tankią rikiuotę, tačiau visada buvo pasiruošta atsitraukti pagal vėliavininko ženklą. Taigi, atskiros vėlia-vos atakavo bangomis: puolė, susidūrusios kovojo, o paskui tvarkingai atsitraukdavo persigrupuoti, pakeisti ginklus ir žirgus, pailsėti ir vėl pulti. Kol buvo kovojama glaustoje rikiuotėje, nebuvo patiriama di-desnių nuostolių. Tarp kitko šio vaizdinio autorius kelia klausimą, ar Žalgirio mūšy-je, kuris truko kelias valandas, buvo įma-noma kovoti be atsitraukimų. Kaip tada su-minėta teze – arba priverstinis atsitrauki-mas, arba manevras? Juk galėjo būti ir vie-na, ir kita¹⁰².

Lenkų istoriografija šiandien neabejo-ja, kad LDK kariuomenė turėjo būti raite-lių kariuomenė ir kad ji taip pat turėjo būti rikiuojama korpusais ir pleištais¹⁰³. Tiesa, minėtas 1415 m. kryžiuočių skundas¹⁰⁴,

¹⁰¹ Žr., pavyzdžiui: *Kowalewski K.* Pod Grunwaldem // 1410 Grunwald: ostatnia wielka bitwa rycerskiej Europy / Polityka: wydanie specjalne. 2010, nr. 4, s. 103: „jeśli wbiły się płytko w równie zwarte szyki chorągwi wroga i nie rozbiły ich, a same wytracały impet, to wycofywały się w ordynku i ponawiały szarżę [...] poszczególne chorągwie atakowały falowo: szarżowały, walczyły w zwarcu, a następnie w ordynku wycofywały się, by się przegrupować, uzupełnić broń i konie, odpoczywały i ponownie szarżowały.“

¹⁰² Tiesa, pripažindamas Žalgirio atakų bangas, o tai reikštų ir jų manevrinį pobūdį, ką tik minėtas auto-rius mano, kad jei lietuvių manevras ir buvo, jis nepavy-ko. Žr. ten pat, p. 104.

¹⁰³ *Nadolski A.* Grunwald: problemy wybrane, p. 87. Plg.: *Skrobek M.* Rzemiosło wojenne // 1410 Grunwald: ostatnia wielka bitwa rycerskiej Europy / Polityka: wydanie specjalne. 2010, nr. 4, s. 95.

¹⁰⁴ Žr. 83 išnašą.

⁹⁷ *Ekdahl S.* Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos...“, p. 22–23.

⁹⁸ JDA, Lib. 10–11, p. 88–89.

⁹⁹ *Nadolski A.* Grunwald: problemy wybrane, p. 65–66.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 85–91; plg. idem. Grunwald 1410. Warszawa, 1993, p. 74–75.

kuriame rašoma apie lietuvių pleištus, gali kelti daug klausimų ir abejonių¹⁰⁵, ypač dėl lakštinių šarvų ir „puošnumo“ gausos – juk šie dalykai buvo prabanga ir po šimtmečio, tai matome iš XVI a. Lietuvos kariuomenės surašymų. Tačiau juk šią informaciją vėliau pakartoja ir Dluogošas – nors LDK kariuomenė jo laikoma prastesnės prabos nei Lenkijos, iš Vytauto kariuomenės rikiavimo prieš pat Žalgirį aprašymo matyti, kad tai tipiškas pleišto rikiavimas. Juk menčiau ginkluoti ir ant žemesnių žirgų raiteliai buvo statomi į korpuso vidurį, o juos supo gerai ginkluoti ir ant aukštesnių žirgų. Šios taisyklės vadinamos senu lietuvių papročiu¹⁰⁶. Rikiavimas pleištu, pasak G. Köhlerio, koreliuoja su trijų korpusų taktika. Jei taip, tai labai prasminga tampa Hermano Vartbergės kronikos informacija, kad 1375 m. Kęstutis savo gausią kariuomenę „prūsų papročiu“ dalija į tris dalis (lot. „turmas“, o tai gali reikšti ir korpusą)¹⁰⁷.

Rikiavimas pleištu leidžia visur rodyti puošnų „fasadą“, tai iš dalies pašalina

¹⁰⁵ Pavyzdžiui, Nadolskis labai sureikšmina Ekdahlis surastus žodžius, išreiškiančius Vokiečių ordino požiūrį į 1422 m. Vytauto kariuomenę. Ji esanti nuoga ir neturinti jokių šarvų – „ist blos und hot keynen harnisch“. Žr. *Nadolski A. Grunwald: problemy wybrane*, p. 83.

¹⁰⁶ JDA, Lib. 10–11, p. 69: „Lithuanicum ordinat exercitum, et dividens illum vetusto patriae more per cuneos et turmas.“ Plg.: *Gudavičius E.* Kelios pastabos apie lietuvių taktiką Žalgirio mūšyje // *Karo archyvas*. 1992, t. 13, p. 42.

¹⁰⁷ Harmanni de Wartberge *Chronicon Livoniae* // SRP, Bd. 2, S. 107: „Exercitum more Prutenorum in tres turmas dividentes“; Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė. *Livonijos kronikos*. Vilnius, 1991, p. 202: „Pagal prūsų (Prutenorum) pavyzdį kariuomenę padalijo į tris raitelių pulkus (turmas).“ Rusų metraščiuose taip pat yra užfiksuota žinia apie LDK kariuomenės dalijimą į tris dalis 1387 m. vadinamajame Smolensko mūšyje – Полное собрание русских летописей. Т. 8. VII. Продолжение летописи по Воскресенскому списку. Под ред. А. Ф. Бычкова. СПб, 1859, с. 51.

sunkiosios ir lengvosios raitijos distinkcijos problema. Nors sunkiai šarvuotų raitelių ant didelių žirgų turėti daug yra labai svarbu, pleištu, tikriausiai, jo smagaliui, galėjo užtekti ir kelių dešimčių – mažiausiam pleišto smagaliui galėjo pakakti vos 35 riterių (3 + 5 + 7 + 9 + 11). Tokiu atveju trijų ne per didelių pleišto smagaliams (jeigu visą korpusą, o ne vėliavą, kaip mano Nadolskis, išrikiuotume pleištu) pakako 100 riterių. Tiek neabejotinai galėjo turėti ir Lietuva – ypač jos kunigaikštiskasis elitas, kuris ne tik galėjo įsigyti ginkluotės Krokuvoje¹⁰⁸, bet ir norėjo bei mokėjo ja naudotis. Prisiminkime Vytauto siųstus Jogailai pinigų¹⁰⁹. Jei Vytautas rūpinosi Jogailos samdiniais, tai negi būtų nepasirūpinęs savo elitiniais pleišto kovotojais?

Pleišto hipotezė atmeta problemą, kad Lietuva neturėjo ar mažai turėjo sunkiosios raitijos. Jei pleišto smagaliui užtenka ir tam tikro skaičiaus riterių, darosi mažiau svarbu, kokio „sunkumo“ ir ginkluotės lygio kariai yra korpuso viduryje (Nadolskis, tiesa, nepagrįsdamas savo nuomonės jokiais šaltiniais, pleišto vidų „pripumpuoja“ net... raitų arbaletininkų¹¹⁰). Taigi klausimas išvirsta į klausimą apie pleišto kokybę. Priminsime, kad Viduramžiais išruošti sunkiosios raitijos riterį, turintį masyvų žirgą, lakštinius šarvus ir ilgąją ietį – lančą, šiais laikais reikštų įsigyti tanką arba pasistatyti namą.

Šioje vietoje likime iki galo neatsakę į klausimą – kokia LDK kariuomenė? Vakarietiško lygio kariuomenė, tik turinti mažiau sunkiosios raitijos? O gal ji iš tikrųjų silpnesnė, nors ir vakarietišškai surikiuota, tačiau neturinti pakankamai smogiamosios

¹⁰⁸ Žr. *Nadolski A. Grunwald: problemy wybrane*, p. 79–82.

¹⁰⁹ Žr. 33 išnašą.

¹¹⁰ *Nadolski A. Grunwald: problemy wybrane*, p. 88–90.

jėgos, t. y. beveik neturinti sunkiosios raitijos ir sunkiai prognozuojama susidūrus su vokiečiais? Todėl Vytautas ją meta į ataką mūšio pradžioje lyg kortuotojas švalę, o pasilaiko švietalus – įsitraukiančią Lenkijos kariuomenę ir savo dvaro arba trečiąją LDK kariuomenės korpusą, t. y. geriausią ginkluotą vėliavą, tarp kurių yra ir garsiosios Smolensko?

Daug kas šiuose pasvarstymuose tebėra hipotetiška, reikalauja atskiros ilgo ir kruopštaus įrodinėjimo. Galbūt daug kas nagrinėjant smulkiai pasirodys kitaip. Bet kol kas ši teorija ir šie fragmentiški teiginiai tikrai leidžia išlaisvinti vaizduotę. Ar galime įsivaizduoti, kaip pradeda judėti pleištas, kurio smaigalyje keliasdešimt riterių o už jų ilga kolona panašiai ar prasčiau ginkluotų karių? Kaip šių raitelių eilės, jojančios viena už kitos, stengiasi lygiuoti pečiais ir keliais? Greitis vis didėja, po atskiros įsakymo pasileidžiama šuoliais, prieš pat smūgį ištiesiamos į priekį lancos, smūgio jėga yra tokia didelė, kad arba priešo gretos yra perjojamos, arba atotrunka yra tokia didžiulė, kad, atsitrenkusios į prieką, lūžta ietys, o nuo gretų spaudimo jėgos – kelių sąnariai. Tada jau „melee“ – žudynės kalavijais...

5. Kas kariauja LDK kariuomenėje?

Iš korpusų, gonfanonų ir pleiščių temų gimsta klausimai tiek dėl kariuomenių lygio (rikiuotės ir ginkluotės atitikmenys), tiek dėl sunkiosios raitijos ir jos kiekio, leidžia naujai svarstyti, kokia skurdi lietuvių heraldika, kaip LDK politinė struktūra gali atspindėti kariuomenės rikiavimą, o kartu naujai svarstyti Smolensko pulkų pobūdį ir vaidmenį, taigi, kelti klausimą, kas apskritai kariavo LDK kariuomenėje. Atsakymas priklauso ir nuo to, kaip apskritai įsivaiz-

duojama LDK, kai istoriografijoje vyksta jos paveldo dalybos ar net nacionalizacija. Antra vertus, atsiranda ir naujų keistenybių: šalia tradicinių rusų iš Smolensko atsiranda rusų iš Novgorodo¹¹¹, neišsakoma bent šiek tiek aiškesnė pozicija dėl moldavų, valakų ir besarabų¹¹².

Vis dėlto reikia pradėti nuo Dluogošo informacijos: jis bent jau yra išvardijęs abiejų kariaujančių pusių „vėliavas“. Minėjome, kad Dluogošas bandė pildyti Vokiečių ordino trofėjinių vėliavų rinkinį – „Banderia Prutenorum“ – trūkstamomis, jo manymu, vėliavomis. Šiais laikais paaiškėjo, kad papildyta buvo tarp Vavelio katedroje kabojusių trofėjų nematytų vėliavų piešiniais ir kad netgi po papildymo trūksta kai kurių svarbiausių vėliavų, visų pirma – Švč. Mergelės Marijos. Šios vėliavos svarbumas¹¹³ yra pagrįstas taikant, kaip minėta, Viduramžių karybos „trijų korpusų“ taktikos teoriją. Į šios vėliavos vedamą korpusą (kaip aiškėja iš vokiškų Žalgirio mūšio aprašymų) kaip tik ir buvo sustatyti Ordino svečiai ir samdiniai, tuo, matyt, siekiant parodyti, kad Ordino globėja telkia visą krikščionišką pasaulį. O pagrindinės Lenkijos žemių vėliavos, regis, buvo statomos į didįjį Krokuvos arba Karalystės korpusą. Tai – 14 žemių vėliavų, iš kurių net septynios galima laikyti „ukrainietiškomis“: Lvovo, Peremislio, Chelmo, Haličo ir trys Podolės. Visos kitos – tai karaliaus lenininkų (trys Mozūrijos kunigaikščių vėliavos), samdinių (trys čekų ir moravų vėliavos) ir pasaulietinių bei bažnytinų didikų asmeninės vėliavos.

¹¹¹ Tai iškyla net mūsų išgirtame jubiliejiniame „Politikos“ numeryje. Ar tik čia nepainiojama su Severų Naugardu?

¹¹² Plg.: *Nadolski A.* Grunwald: problemy wybrane, p. 61.

¹¹³ Žr. 91, 92, 94 išnašas.

Šiek tiek sunkiau su Dluogošo duomenimis apie LDK kariuomenę. Pasak šio autoriaus, iš 40-ies LDK vėliavų 30 turėjusios Vyčio ženklą (tik raitelis ant skirtingos spalvos žirgo), o 10 – Gediminaičių stulpus (tai laikoma Vytauto asmeninių valdų arba domeno vėliavomis). Negi šis LDK vėliavų vienodumas – Dluogošo informacijos spraga? Juk net to meto Vytauto sfragistika ir heraldika rodo, kad būta daugiau heraldinių ženklų: Trakų Pėstininkas, Voluinės Kryžius, Smolensko Lokys – pastarieji du net Vytauto majestotiniame antspaude. O gal tai tik nuoroda į dvi gonfanonas, ženklinančias žemės (Vytis) ir du dvaro korpusus (Gediminaičių stulpai), figūras, o pačių gonfanonų, kaip ir korpusų, turėjo būti trys? Juk ir Vokiečių ordine iš esmės tėra du gonfanonų ženklai – Kryžius (tiek magistro, tiek maršalo) ir Švč. Mergelė Marija.

Iš Dluogošo žinome apie reikšmingą Smolensko vėliavų vaidmenį. Rusijos istoriografija¹¹⁴, lyg būtų žinojusi Dluogošo neišvardytas LDK vėliavas, tarp 40 LDK vėliavų buvo suradusi tik 4 lietuviškas, o tarp 36 rusiškų – narsiąsias Smolensko vėliavas, darė ir kai kada daro išvadą apie reikšmingiausią Rusijos vaidmenį Žalgiryje. Nesigilinsime šioje vietoje, kuo skiriasi Rusija ir Lietuvos Rusia, tik pakartosime, kad Smolenskas tuo metu buvo forpostinė LDK pilis. Kelkime klausimą, ką veikė Vytautas, tarė, kad Lietuvos kariuomenė pasitraukė iš mūsų lauko? Jei Vytautas liko Žalgirio mūsų lauke ir po dalies LDK kariuomenės atsitraukimo, tai kam jis vadovavo – ar ne toms pačioms Dluogošo gloriofikuočioms Smolensko vėliavoms? Kas jos? Ką tik prieš Vytautą maištavę, ta-

čiau netikėtai paklusę Smolensko bajorai ir miestiečiai? Dluogošo teigimu, Smolensko vėliavoms vadovavo patyręs karvedys Jogailos brolis Simonas Lengvenis. Jis tuo pačiu metu buvo ir Mstislavlio kunigaikštis, todėl kai kada manoma, kad tarp trijų Smolensko vėliavų turėjo būti ir Mstislavlio bei Oršos vėliavos, nors šaltiniai apie tai tiesiogiai nekalba. Ši interpretacija vestų į rusėnų bajorų vaidmens sureikšminimą. O gal Simonas Lengvenis ir yra trečiojo rezervinio korpuso vadas, o šiame korpuse šalia kitų profesionaliausių Vytauto pajėgų yra ir samdinių iš forpostinių LDK rytinių pilių igulų, ypač iš neseniai užimtos Smolensko pilies, rinktinė? Taigi, ar nebus Smolensko vėliavos Vytauto asmeninio arba dvaro korpuso, likusio mūsų lauke, dalis, gal net reikšmingiausia ir labiausiai įstrigusi į atmintį? Be konkrečių tyrimų negalima pasakyti, ko tokiose igulose buvo daugiau – lietuvių, rusėnų-baltarusių ar samdinių lenkų, o gal net vokiečių. Lietuvos metraščiuose tiesiai sakoma, kad 1401 m. smolenskiečiai sukilo „neiškentę kitatikių lenkų priespaudos“¹¹⁵. Apie lenkus Vytauto kariuomenėje puikiai žinojo ir Dluogošas. 1404 m. užimant Smolenską Vytauto kariuomenėje dalyvavo ir lenkų riteriai¹¹⁶. Šioje vietoje Dluogošas nenurodo, ar

¹¹⁵ Lietuvos metraščio trumpojo sąvado Supraslio nuoraše apie 1401 m. Smolensko sukilimą rašoma: „Смолняне же не могуте терпети насилия от иноверных ляхов и прияха князя Юрья, и град ему отвориша“ – ПСРЛ, т. 35. Москва, 1980, с. 52; ПСРЛ, т. 17, С.-Петербург, 1907, с. 49; to paties turinio žinia Uvarovo nuoraše: ПСРЛ, т. 17, с. 98.

¹¹⁶ Dluogošas pabrėžia, kad 1404 m. Vytautas užima Smolenską (Dluogošo teigimu – 1403 m.) „padedamas lenkų“ – tai atsispindi ši įvykį aprašančio skyrelio pavadinime: „Withawdus Lithuaniae Dux Smolensem ducatum vi per decennium Polonorum auxilio adquisivit, in provinciae formam redigit et Lithuaniae adiciit.“ Be šios pagalbos Vytautas nebūtų net drįsęs žygiuoti: „Quam annis decem, bellis vexare non destitit assiduus

¹¹⁴ Jučas M. Žalgirio mūšis. Vilnius, 1999, p. 31.

lenkai nebuvo palikti kaip Smolensko igulos dalis. Tai iš principo visiškai įmanoma, juk kitoje savo kronikos vietoje jis nurodo, kad 1416 m. lenkai šalia rusėnų sudarė Kijevo pilies igulą¹¹⁷. Ši aplinkybė, kurią istoriografija pamiršta, visiškai pakeičia į Dlugošo vykdomą Žalgirio herojų atranką. Antra vertus, Smolensko igulos „lenkiškumo“ aspektas negali paneigti Smolensko vėliavų heroizmo, pabrėžtinai iškelto Dlugošo. Tačiau šių vėliavų įsivaizdavimas Vytauto rezerviniame korpuse padaro jų heroizmą gerokai suprantamesnį – jos turėjo būti šalia Vytauto ir antroje mūšio stadijoje.

Dlugošo duomenys yra nepakankami ir vardijant LDK kariuomenės vėliavas. Dlugošas pamini 18 žemių vėliavų: Trakų, Vilniaus, Gardino, Kauno, Lydos, Medininkų, Smolensko, Polocko, Vitebsko, Kijevo, Pinsko, Naugarduko, Brastos, Valkavisko, Drohičino, Melniko, Kremenecio, Starodubo. Aišku, reikia turėti galvoje, kad iš žemės gali būti ne viena vėliava: tas pats Dlugošas kitoje vietoje mini ką tik aptartas tris, o ne vieną Smolensko vėliavas. Lyg ir trūktų labai svarbių Voluinės centrų – Voluinės Vladimiro ar Lucko. Kartais žemių vėliavų skaičius yra papildomas septyniomis Žemaitijos vėliavomis, taip „išskleidžiant“ Medininkų vėliavą. Tačiau Dlugošo Medininkai veikiausiai yra pilis ir administracinis centras prie Vilniaus, o ne Žemaitijos Medininkai (Varniai), nes Žemaičiai Žalgirio mūšyje greičiausiai nedalyvavo – jiems buvo skirtas kitas

vaidmuo – maskuoti Vytauto žygio kryptį akcijomis prie Nemuno¹¹⁸. Tačiau dar kiti įsivaizduoja, kad Dlugošo minimos žemių vėliavos neapėmė visos kariuomenės, o ją kaip ir XVI a. šalia žemių vėliavų sudarė dar ir kunigaikščių ir didikų nuo savo valdų formuojamos vėliavos, vadinamos „centriniais būriais“ („centralnyje pochyty“). Kartais skaičiuojama, kad tokių Žalgirio galėjo būti net 22 (iš bendro vėliavų skaičiaus – 40 atėmus 18 vėliavų nuo žemių)¹¹⁹. Nekreipiant dėmesio į minėtas tris Smolensko vėliavas, o tai savaime didina žemių vėliavų skaičių, vis dėlto reikia pabrėžti, kad Dlugošo duomenys apie kunigaikščius yra labai fragmentiški. Iš LDK kunigaikščių jis pamini tik Jogailos giminaičius. Vienoje vietoje tarp trijų Jogailos asmens sargybinių mini šio pusbrolių Teodorą Liubartaitį ir brolėną Severų Naugardo kunigaikštį Algirdo vaikaitį Žygimantą Kaributaitį, kurio vedamą vėliavą Dlugošas net įtraukia į Lenkijos kariuomenės sudėtį¹²⁰. Tiesa, pastarojo, kaip ir Jogailos brolio Mstislavlio kunigaikščio Simono Lengvenio vedamas vėliavas, jis pamini ir prie LDK kariuomenės kunigaikščių vėliavų¹²¹. Mini dar ir mįslingą Jurgį, dažnai laikomą Simono Lengvenio sūnumi, – tačiau kiti jį laiko Žalgirui per jaunu (g. 1395), todėl vietoj jo mano bu-

in quae illi Waldislaus Polonie Rex annis singulis novas Polonorum cohortes mittere solitus fuerat, et sine quorum solaciis aliquam expeditionem contra Smolnenses non obibat“ – JDA, Lib. 10: 1370–1405, p. 250–251.

¹¹⁷ Dlugošas, aprašydamas, kaip 1416 m. Kijevą užpuolė totoriai, mini, kad Kijevo pilį gynė lenkų ir rusėnų igula („Polonis tamen et Ruthenis, qui arcem observabant“) – JDA, Lib. 11: 1413–1430, p. 67.

¹¹⁸ Kaip žinoma iš 1410 m. birželio 27 d. Karaliaučiaus komturio padėjėjo pranešimo (CEV, p. 211, Nr. 448), lietuviai tuo metu pradėjo Skalvos žemės puolimą. Greičiausiai tai buvo žemaičiai. Kad jie negalėjo žygiuoti į Žalgirį, aiškėja iš Vytauto maršruto: jis su kariuomene birželio 3 d. pajudėjo iš Vilniaus į Gardiną, o birželio 29 d. buvo prie Narevo žiočių.

¹¹⁹ Wasilewski T. Uwagi o liczebności, składzie etnicznym i uzbrojeniu litewskiego pospolitego ruszenia konnego w latach 1410–1529 // Studia grunwaldzkie. T. 1, red. M. Biskup. Olsztyn, 1991, s. 55.

¹²⁰ JDA, Lib. 10–11, p. 92.

¹²¹ JDA, Lib. 10–11, p. 93.

vus Jogailos pusbrolio Mykolo Jaunutaičio (žuvusio Vorskloje) sūnų Jurgį Mykolaitį¹²². Dluogošo paminėjimuose akivaizdžiai trūksta iš kitų vieno laiko šaltinių žinomo Žalgirio dalyvio Vytauto brolio, tuo metu Starodubo kunigaikščio (o Starodubo vėliava yra minima prie žemių vėliavų) Žygimanto Kęstutaičio¹²³, kartais painiojamo su Žygimantu Kaributaičiu. Reikėtų kelti klausimą, ar Žalgiryje negalėjo būti Jogailos pusbrolio Teodoro sūnaus Romano (1404 m. iš Vytauto gavusio Kobryną ir tapusio Kobryno kunigaikščių pradininku), kito pusbrolio Dimitro (Briansko-Drucko kunigaikščio, žuvusio Vorskloje) sūnaus Simono Druckio. Slucko kunigaikščiai XVI a. buvo vieni iš didžiausių LDK žemvaldžių ir vieni didžiausių LDK kariuomenės kontingento formuotojų. Jie yra kilę iš Jogailos brolio Vladimiro sūnaus Aleksandro (Olelkos). Šis gal taip pat buvo per jaunas Žalgiriui (g. apie 1395), tačiau tuo metu jau egzistavo Slucko kunigaikštija, ir keltinas klausimas, kas ir kaip jos vėliavą turėjo vesti į Žalgirį?

Vytauto laikais kaip tik keitėsi LDK žemių administravimo sistema, buvo naikinama dalinė kunigaikštystės, kunigaikščiai keičiami Vytautui ištikimais vietininkais. Atsirado daug tokių vietininkų valdomų seniūnijų (vaivadijos atsirado tik 1413 m., taigi Žalgirio mūšio laiku jų nebuvo). Todėl norint sužinoti, kur būta centrų, į kuriuos rinkosi 1410 m. kampanijai kariai iš baltarusiškų ir ukrainietiškų žemių, reikia aiškintis, kur dar tebebuvo daliniai kunigaikščiai ir jų pilys, o kur jau vietininkų rezidencijos. Vietininkai turėjo vesti LDK žemių vėliavas, taip pat galbūt ir savo (jie

buvo stambiaji žemvaldžiai) asmenines vėliavas, o kunigaikščiai – tik savo asmenines vėliavas. Dalį kunigaikščių žemių, juos išstūmęs, Vytautas pavertė savo domenu – taip gali būti ir su Smolensku, ir su Voluine (bent jų dalimi). Reikia išsiaiškinti ir išskirti tuos naujai Vytauto suformuotus domenų ir jų karių telkimosi centrus (vienas jų, ko gero, – Vytauto antrąja sostine kartais pavadinamas Luckas). Taigi, Baltarusijos ir Ukrainos žemėse Žalgirio laikais reziduojantys Gediminaičiai turėtų būti savarankiška tyrimo tema. Mes kol kas pasvarstysime apie „tikrąją“ Lietuvą ir lietuvius.

Kaip žinoma, nemaža dalis Gediminaičių iki katalikybės įvedimo buvo priėmę stačiatikių tikėjimą. Tačiau tai paprastai neduoda pagrindo kalbėti apie etninius procesus tarp lietuvių ir rusėnų. Panašiai yra sunku ieškoti ir didikų etninės priklausomybės. Dauguma jų buvo lietuvių kilmės, tačiau jau XVI a. pradžioje su Albertu Goštautu varžėsi Konstantinas Ostrogiškis iš Ukrainos, o XVI a. viduryje su Radvilomis – nuo Gardino kilę rusėnų ir stačiatikių kilmės Chodkevičiai. Apskritai nusakyti LDK etnopolitinę ir etnokultūrinę situaciją, o juo labiau nubrėžti ribas yra be galo keblu. Integracinių procesų buvo kur kas daugiau ir gilesnių nei išcentrinų: bajorų luomo privilegijos, teisinis nuosavybės įforminimas, apskritai Lietuvos Statutai, rusėniška raštija, ypač Lietuvos metraščiai ir metrika, bažnytinės unijos arba graikiškosios katalikybės formavimosi procesai, bizantinės gotikos fenomenai.

Nepaisant to, kai kurie senosios rusų istoriografijos atstovai, kaip minėta, tarp LDK vėliavų matė tik 4 lietuviškas, o kitas 36 laikė rusiškoms. Net ir šiandien kai kurie baltarusių istorikai panašiai tarp 40 LDK vėliavų pamato 28 baltarusių, 8 ukrainiečių ir taip pat tik 4 lietuvių. Toks

¹²² Kuczyński S. M. Wielka Wojna..., p. 394.

¹²³ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. Poznań, 1999, s. 221.

požiūris neatsižvelgia į kelias aplinkybes. XVI a. kariuomenės surašymai labai retai mini pašauktinius iš rytinių LDK žemių, o tankus pašauktinių geografinis tinklas prasideda tik į vakarus nuo Minsko. Žiūrint į rytus ir į pakraštines sritines žemes, kaip antai Vitebskas ar Mstislavlis, tiek bajorijos, tiek į kariuomenę išruošiamų raitelių skaičius mažėja geometrine progresija. Kaip parodė J. Ochmańskio tyrimai¹²⁴, etninės Lietuvos ribos buvo gerokai ryčiau, o pridėjus bajorišką kolonizaciją, lietuviškomis ar bent jau mišriomis iš Dugošo minėtų vėliavų reikėtų laikyti ne tik Vilnių, Trakus, Kauną ir Medininkus, bet ir Gardiną, Lydą, Naugarduką bei Valkaviską, be to, vargu ar galima „grynai“ baltarusiškomis laikyti Trakų vaivadijai priklausančius Palenkės Drohičiną ir Melniką bei Brastą. Bajoriškiosios kolonizacijos veiksnys yra labai svarbus, nes, kaip rodė XVI a. pirmosios pusės LDK kariuomenės surašymai, svarbios yra ne valstiečių, o bajorų etninės proporcijos. Šiuo požiūriu H. Łowmiańskis yra pateikęs išvadą, kad lietuvių ir rusėnų bajorijos kiekio LDK kariuomenėje proporcija yra lygi¹²⁵, o šią išvadą T. Wasilewskis yra perkėlęs į Vytauto laikus ir „lietuviškąją“ LDK kariuomenės dalį padidinęs net iki 2/3¹²⁶.

Vis dėlto pripažinkime – vargu ar ginimasis į šią temą padėtų ką nors daugiau išsiaiškinti, kol tebėra neišpainiota vadinosios „tikrosios Lietuvos“ (*Lituania propria*) problema. O. Haleckio prieš šimtmetį

(1916) pasiūlytas sprendimas¹²⁷ remiasi loginio atmetimo būdu: „*Lituania propria*“ yra viskas, ko neapima iš LDK valdovų titulatūros žinoma „*Rusia*“ (ja Haleckis laiko vadinamuosius aneksus arba sritis: Polocką, Vitebską, Smolenską, Kijevą, Podolę ir Voluinę). „*Lituania propria*“ lokalizavimas net prie Dniepro lyg ir paaiškina Padnieprės valsčių „dualistinį“ valdymą iš Vilniaus ir Trakų, tačiau tai neįtikino nei Ochmańskio¹²⁸, nei baltarusių istorikų V. Nasievičiaus bei M. Spiridonovo¹²⁹, kurie argumentuoja „Lietuvos Rusią“ prasidedant rytų kryptimi nuo Minsko. Tai rodytų, kad būtent tarp Vilniaus ir Minsko yra etninė lietuvių ir rusėnų riba, tačiau ji negali būti griežtai išvedama (kaip bandė daryti Lenino ir Stalino padedami lietuviai 1920 m. ar kaip norėtų kai kurie šiandienos baltarusiai, matantys Baltarusiją su Vilniumi iki Nevėžio).

Antra vertus, regis, visiems teks pripažinti antrines skirtingų krypčių kolonizacijos bangas šiame regione XIV–XVI a.: lietuvių bajorų ir net valstiečių kolonizaciją, kurios ratilai pietuose persirita per Nemuną (Zietelą), o rytuose nueina iki Obolčių prie Dniepro, antra vertus, rusėnų (ev. baltarusių) atsiradimą prie Vilniaus ar net pačiame Vilniuje („*russskaja storona*“). Taigi LDK griežtų etninių ribų nebūta, vyko tiek lietuviškoji bajorų kolonizacija, tiek rusėnų visuomenės integracija ir elito kilimas į politinį lygmenį. O kas galės pasakyti tiks-

¹²⁴ Ochmański J. Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku. Poznań, 1981; Ochmański J. Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Poznań, 1972, s. 83.

¹²⁵ Łowmiańskis H. Uwagi w sprawie podłoża społecznego..., p. 32–33; Kuczyński S. M. Wielka Wojna..., p. 274.

¹²⁶ Wasilewski T. Uwagi o liczebności..., p. 55.

¹²⁷ Halecki O. Litwa, Ruś i Żmudz jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego // Rozprawy i Sprawozdania Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności. Kraków, 1916, t. 59, s. 214–254.

¹²⁸ Ochmański J. Litewska granica etniczna..., p. 69–73.

¹²⁹ Насевіч В., Спірыдонаў М. „Русь“ у складзе Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст. // 3 глыбі выкоў. Наш край: Гіст.-культуралог. зб. Вып. 1. Мінск, 1996, с. 4–27.

liau, kokia buvo LDK atskirų pilių igulų, t. y. kariškių profesionalų, etninė sudėtis?

Vis dėlto tiksliai žinoma Vytauto politinio elito valdų erdvė. Jis yra išsidėstęs aiškiam koncentre tarp Vilniaus, Lydos ir Ašmenos. Taigi, šiandieninė Lietuvos ir Baltarusijos siena vingiuoja, sudarydama vadinamąjį Lietuvos „apendiksą“ (nedaug besiskiriantį nuo teritorinio eksklavo), tiesiai per Žalgirio laiką LDK branduolį. Vadinasi, palei pačią sieną galima ieškoti Vytauto elito pėdsakų. Vienoje sienos pusėje lieka Čupurnos, Mangirdo ir Mantauto tėvonijos prie Šalčininkų, šalia jų „apendikse“ – Mingailos Dieveniškės, už kelių kilometrų, jau šiandieninės Baltarusijos pusėje galima išvysti Manvydo, Gedgaudo ir Goštauto tėvonijas prie Geranainių, o šalia – Mantautų ir Butrimų Žirmūnai¹³⁰. Reikėtų atskirų biografinių tyrimų, ką kiekvienas šių žmonių ar jų giminaičių galėjo ir turėjo veikti Žalgiryje. Juk jei neskaičiuotume Bychovco kronikoje¹³¹ minimo (tačiau kituose šaltiniuose nežinomo) „aukščiausiojo etmono“ Jono Žedevydo, žuvusio Žalgirio mūšyje, ir ten pat minimo pastarąjį pakeitusio Jono Goštauto, tiesiai vieno laiko šaltiniai mini (be jau išvardytų kunigaikščių) tik Vilniaus vaivadą Manvydą¹³². Tačiau juk be galo sunku įsivaizduoti, kad tie, kurie kyla karjeros laiptais prieš pat Žalgirį ar iškart po jo, būtų kaip nors išsisukę nuo Žalgirio. Nebent tai būtų senyvo amžiaus, ligotas ir greit po Žalgirio miręs didysis maršalka Čupurna, tačiau

ir jis kartais yra laikomas Žalgirio dalyviu, nes dalyvavo pasirašant Torunės taiką 1411 m. vasarį, tai padarė ir jau mums žinomi kunigaikščiai Simonas Lengvenis ir kažkuris iš Žygimantų (Kęstutaitis arba Kaributaitis), Vilniaus vaivada Manvydas, taip pat Kauno ir Ukmergės seniūnai Sungaila bei Kęsgaila ir kiti didikai.

Reikėtų kelti klausimą, ką Žalgiryje veikė svarbius postus užimantys, prieš Žalgirį ar po jo karjeras darantys¹³³ bei, regis, tinkamo amžiaus buvę Kijevo vaivada Jurgis Gedgaudas (Manvydo brolis), Užpalių seniūnas Kristinas Astikas, tuoj po Žalgirio Polocko vietininku tapsiantis Jonas Nemyra, po Žalgirio iškilsiantys trys Andriaus Goštauto sūnūs, šalia Manvydo buvęs Vilniaus kaštelionas Mykolas Mingaila (Vilniaus seniūnas nuo 1393 m., kaštelionas nuo 1413 m.) bei jo sūnus Jokūbas (Veliuonos seniūnas nuo 1412 m.), Trakų seniūnas Ginvilas ir jo sūnus Načkus, tuoj po Žalgirio karjerą darysiantys Jonas Daugėla ir broliai Alekna (dvaro pataurininkis 1410 m.) bei Petras Mangirdaičiai? Tiesa, pastarasis apskritai pirmą sykį rašytiniuose šaltiniuose minimas tik Horodlėje, tačiau atkreiptinas dėmesys per Žalgirio prizmę ir į ją (visi pirmiau minėti Vytauto žmonės arba jų giminės yra Horodlėje). Ar gali būti, kad prie Vytauto prasiimušę pareigūnai būtų išvengę Žalgirio mūšio? Tai gal į Horodlę Lietuvos bajorai turėjo teisę vykti tik tuo atveju, jei patys ar jų giminaičiai turėjo nuopelną Žalgiryje, ir ši atranka tapo savotiška Vytauto padėka už pergalę?

¹³⁰ *Petrauskas R.* Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a.: sudėtis, struktūra, valdžia. Vilnius, 2003, p. 89–96.

¹³¹ ИЦРП, т. 32. Москва, 1975, с. 150; Lietuvos metraštinis: Bychovco kronika. Vilnius, 1971, p. 109–110.

¹³² Paprastai istoriografijoje šiais keliais Žalgirio dalyviais ir pasitenkinama – *Kuczyński S. M.* Wielka Wojna..., p. 228–229; *Nadolski A.* Grunwald: problemy wybrane, p. 102.

¹³³ Duomenys iš: *Petrauskas R.* Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a.: sudėtis, struktūra, valdžia, p. 214–329; *Semkowicz W.* O litewskich rodach bojarzskich zbratanych ze szlachta polską w Horodle roku 1413 // *Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*, t. 3, Poznań, s. 7–154.

6. Pabaiga: kokių Žalgirio įvaizdžių verta atsisakyti?

Istorikai dažnai vieni kitus ragina skaityti šaltinius, kreipti dėmesį į kontekstus. Bet reikia skaityti ir tekstus – švedų mokslininko Ekdahlio Žalgirio tyrinėjimai reikalauja kur kas atidesnio dėmesio, kurio pritrūksta tiek lietuvių, tiek lenkų istoriografijai. Daug atidesnio dėmesio reikalauja ir pats Žalgiris – vienas reikšmingiausių Viduramžių riterių epochos mūšių, žymiausia visų laikų Lietuvos ginklo pergalė. Be šios pergalės nebūtų šiandieninės Lietuvos. Tokiu atveju natūrali viltis – susilaukti fundamentinių kūrinių, kuriuose susipintų tiek mokslas, tiek meninė fantazija, ir mes gautume reljefingą ir kokybiškai naują Žalgirio mūšio vaizdinį. Atrodo, stovime ant tokios permainos slenksčio.

Tad kol kas pasakykime bent tiek – laikas užmiršti kai kuriuos vaizdinius apie Žalgirį.

- Vaizdinių problema yra ištis aktuali. Lenkijoje tiesiai sakoma¹³⁴, kad reikia atsisakyti Jano Matejkos paveikslų vaizdinių, Henryko Sienkiewicziaus ir Aleksanderio Frodo „Kryžiuočių“ su liaudies ar valstietijos „opolčienija“ ir t. t.
- Bet pradėkime nuo to, kad nuvykus į Žalgirio mūšio lauką ir pasigėrėjus didingu paminklų kompleksu, dera prisiminti Ekdahlį, argumentuotai teigiantį, kad Žalgirio mūšis įvyko šiek tiek kitoje vietoje. O juk tai keičia reikalą visiems vizualinių rekonstrukcijų kūrėjams, ypač siekiantiems pavaizduoti konkrečias tiesas, pavyzdžiui: kam, kur ir kada į akis švietė saulė.
- Į Matejkos batalinį „natiurmortą“ reikėtų žiūrėti kaip į meno kūrinį, o ne kaip į

ikonografinį šaltinį. Ne tiek svarbu, kad jame karinė veikėjų amunicija primena iš bet kur surinktą provincijos teatro rekvizitą. Svarbu, kad šiandien reikia permąstyti Jogailos ir Vytauto vaidmenų Žalgiryje santykį. Lietuviams, aišku, bus gaila prarasti širdžiai mielą tvirtojo žemaičio nuoga krūtine, nudobiančio magistrą, vaizdinį. Bet juk apsigręžus pykstama ant Sienkiewicziaus, pavaizdavusio lietuvius su lokenomis, kuokomis ir variniais kalavijais. Antra vertus, šiandien atsisakoma ir romantizmo epochos vaizdinio apie vokiečių riterius – geležies kalnus, kuriuos, nukritusius nuo žirgo ir nesugebančius atsikelti, lietuviai daužo kuokomis stebėdamiesi – „vo kiets!“ Šiuolaikinė Viduramžių ginkluotės istoriografija nemato principinio kariuomenių ginkluočių skirtumo.

- Lietuviams bus liūdna prarasti ir Matejkos Vytautą, dominuojantį prieš į paveikslą kampą nukištą Jogailą, bet akivaizdu, kad toks Vytauto ir Jogailos vaidmenų sugretinimas, ateinantis iš Dluogošo, šiandien braška. Sąjungininkų kariuomenės buvo dvi, o ne viena, ir Vytautas vadovavo vienai jų – Lietuvos kariuomenei. Juo labiau lietuviams teks susimąstyti, kodėl vienu atveju Dluogošu tikime, o kitu – dėl Lietuvos kariuomenės bėgimo – ne. Teks susimąstyti ir istorikams, ir, padėjus ranką ant širdies prisipažinti, kiek jų darbuose nusveria šaltinių analizė, o kiek seniai ironiškai įvardytas „žirklių ir klijų“ metodas.
- Šiandien, kaip minėta, siūloma atsisakyti ne tik Sienkiewicziaus „Kryžiuočių“ nemaraus kovoti pakilusios valstietijos vaizdinio. Atkreipiamas dėmesys, kad šis vaizdinytas buvo mielai priimamas komunizmo epochoje, nes pritiko prie sampratos apie į lemiamą kovą su „šunriteriais“ vokiečiais pakilusių liaudį

¹³⁴ Žr. 21 išnašą.

arba visą slavų pasaulį. Lietuviai šiame vaizdinyje slavus keičia baltais, bet neatkreipia dėmesio, kad Žalgirio, kaip herojiškos Rytų pergalės prieš Vakarų agresiją, vaizdinys buvo suformuotas Stalino Kremliuje ir yra toli nuo teisybės visais požiūriais: nebuvo jokio Rytų ir Vakarų civilizacijų susidūrimo, tai buvo krikščioniškojo pasaulio riterių epochos mūšis. Pastaruoju aspektu pabrėžtinas vienas dalykas – komunistiniuose mūsų vaizdiniuose ir schemose dingsta pagrindiniai mūsų subjektai riteriai kaip priklausantys ignoruojamai feodalų klasei. Kas lieka? Lieka valstiečiai, įsivaizduojantys žirgą tik kaip arklį, skirtą arti arba geriausiu atveju tik kaip transporto priemonę. Taip Žalgiris tiek socialiniu, tiek taktikos požiūriu turėjo priartėti prie kaimo bernų muštynių, tiesa, milžiniškų, įvaizdžio.

- Reikėtų atsakyti net ir Holivudo istorinių filmų „300 spartiečių“, „Spartakas“ ar „Kleopatra“ ir su šiais filmais konkuravusių socialistinės Rumunijos sukurtų „Dakų“ ar „Kolonos“ suformuotų vaizdinių. Įspūdingose batalinėse šių filmų scenose keletą ar keliolikos raitų vadų vadovaujamos kaunasi keturkampiais išrikiuotos pėstininkų masės. Bet juk dažnai užmirštama, kad tai – Antika, prieš kurią „tamsieji“ Viduramžiai neturi kuo didžiulotis. Šiandien aišku, kad Viduramžiais pasiekta didžiulė pažanga: pėstininkus pakeitė raiteliai, bet jie kariavo ne kaip Čepajevo ar Čingačguko raiteliai, govėdomis lekiantys per ekraną, o kaip Viduramžių riteriai, rikiuojami pleištais.

7. Post scriptum: kaip atlaikėme?

Paprastai laimėti karai, o ir net mūšiai, aiškinami „objektyviomis“ priežastimis, t. y.

skaičiuojamas šalių potencialas, nugalėtosios pusės krizės bei nuosmukiai. Ir taip patenkame į Dievo viešpatiją – juk tikrasis priežastis žino tik Jis. Antra vertus, jei ieškoma subjektyviųjų priežasčių, žinant, kad nugalėtojai neteisiami, jie automatiškai paskelbiami karo genijais. Abi taisyklės būdingos ir žalgiriadai. Nevardysime istoriografijos, kurioje ne kartą skaičiuotas Lenkijos ir Lietuvos teritorijos erdvumas, demografiniai rodikliai, mobilizacinis potencialas ir t. t. Susumavus LDK ir Lenkijos pajėgumus, buvo daroma išvada, kad Žalgiryje net kovoti, regis, nereikėjo – turėjo užtekti pagąsdinti. Tai yra viena iš Jogailos elgsenos interpretacijų. Pajėgumų skaičiavimas savaime nėra blogai, ypač jei nepradedama salti nuo kartografinės LDK didybės ir įvertinami demografiškai tušti LDK rytų ir pietų plotai. Antra vertus, neabejotina, kad Krėvos sutartis buvo Žalgirio pergalės prielaida, bet vargu ar priežastis. Čia ir reikia prisiminti Gudavičiaus koncepciją apie didžiąsias Vytauto rizikas: savų pilių apnuoginimas sukonzentruojant karines pajėgas žygiui į Prūsiją ir pasiryžimas pirmam pradėti mūšį.

Tačiau šioje vietoje panagrinėkime vieną stebinantį dalyką – kodėl dažnas turistas iš Lietuvos, išvydęs Vokiečių ordino pilis, svarsto ne pirmiau minėtas objektyvias ir subjektyvias pergalės Žalgiryje priežastis, bet klausia, „kaip atlaikėme“? Pabrėžkime: svarsto, ne kas nulėmė Žalgirio pergalę, lyg ji būtų savaimingai aiški dėl lietuvių heroizmo ir Vytauto genialumo. Toks klausimas negimtų vien iš šių laikų mokslo teiginio, kad Vokiečių ordinas – puikiai organizuota, galinga teritorinė valstybė¹³⁵.

¹³⁵ Ekdahlis manymu, jau F. Benninghovenas tvirtai nustatė, kad iki Žalgirio mūšio nebuvo jokių Vokiečių ordino nuosmukio požymių, nes Ordino pajamos

Tokie klausimai negimdavo ir iš skaičių, kurie rodo ordino ūkio ir finansų sistemos tvarką, išdo turtingumą, – pajamos visada buvo didesnės nei išlaidos, o tai leido į žygius prieš LDK kviestis gausybę svečių ir samdinių.

Tokių klausimų kyla, kai atsiveria sienos turizmui, sparčiai plėtojasi informacinės technologijos. Tada galima pritraukti prie atsakymų į minėtus klausimus tai, kas paprastai būdavo apeinama istorikų pasaulyje, – vaizduotę, tiksliau – vizualinius šaltinius, o dar tiksliau – mūro paveldą, liudijantį apie Vokiečių ordino potencialą. Juk užtenka pasižvalgyti po Ordino sostinės arba didžiojo magistro ir didžiojo komturų rezidenciją Malborko (Marienburgo) pilį, kad, kaip sakė vienas lietuvis, praeitų noras kariauti. Tačiau – tai sostinė, kuri gali pasirodyti esanti išskirtinė. Ir vis dėlto reikia turėti galvoje, kad kryžiuočiai vien per pirmąjį užkariavimų dešimtmetį (1231–1242 m.) Prūsijoje pastatė apie 20 mūrinių pilių. Tiesa, manoma, kad pradžioje mūrinio būta tik bokšto (tokios pilys kartais vadinamos „pusfabrikatinėmis“), o ištisinį mūro pavidalą pilys įgijo tik XIV a. Iš tikrųjų tuo metu susiformavo trijų–keturių korpusų konventinių pilių tipas, būdingas visoms 20 Vokiečių ordino komturijų (pagrindiniams Ordino administraciniams centrams), kurių kuklesnius pavyzdžius galima išvysti Barglave (lenk. Bierzgłowo, vok. Birgelau) ar Ostrudoje (lenk. Ostroda, vok. Osterode), o didingus – Gniewe (lenk. Gniew, vok. Mewe) ar Radzyne (lenk. Radzyn Chelminski, vok. Rehden). Apie Bažnyčios turtus ir potencialą reikėtų spręsti iš katedrų (pvz., Fromborko Varmijoje ar Karaliaučiaus katedros griuvėsių), miestų

bažnyčių (pvz., Gdanske ar Torunėje) ar mūrinių parapinių bažnyčių tinklo (vien Varmijoje jų iki Žalgirio galima priskaičiuoti apie 100). Tačiau su Marienburgu varžėsi ir tebesivaržo vyskupijų (jų buvo keturios: Kulmo, Pamedės, Varmijos ir Sambijos) pilys – Varmijos vyskupų pilys Lidzbarke (lenk. Lidzbark Warminski, vok. Heilsberg) ar Rešelyje (lenk. Reszel, vok. Rößel), o ypač Pamedės vyskupijos kapitulos pilis Kvidzine (lenk. Kwidzyn, vok. Marienwerder). Šis potencialas matyti net tose pilyse, kurios labiausiai nutolusios į rytus ir skirtos tiesiogiai kovoti su LDK, pavyzdžiui, Bartuose (lenk. Barciany, vok. Barten), Ungurupėje (lenk. Węgorzewo, vok. Angerburg), Kentšyne (lenk. Kętrzyn, vok. Rastenburg) ar Ryne (lenk. Ryn, vok. Rhein).

Prieš jas visas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos pilys – tikros miniatiūros. Bent jau apie Trakų pilį tyrinėtojai tikrai taip yra pasakę. Panašiai reikėtų apibūdinti ir Gardiną, Lucką, Naugarduką ir net Vilnių. Krėvoje, Medininkuose ir Lydoje aptvarai dideli, bet tai tik aptvarai. Kijeve „lietuvių pilis“ taip pat didelė, tačiau, kaip ir pilys ant piliakalnių prie Nemuno ar kitose Lietuvos vietose, – medinė. O vien „lenkiškojoje“ (t. y. šiandien Lenkijai priklausančioje) Vokiečių ordino dalyje, ir tai tik Varmijoje ir Mozūruose, paveldosaugininkai operuoja apie 50 Ordino mūrinių pilių pavyzdžiais. Įsivaizduojame, kad dar turės ateiti laikas, kai šis mūro paveldas bus tiriamas sistemiškai civilizaciniam potencialui nustatyti. Kada bus prieita prie didžiųjų Vokiečių ordino miestų Gdansko, Torunės ar Elblingo, kuriuose miestiečiai išsitampė komturijų pilių mūrus, tačiau rotušės ar net sandėliai šiuose miestuose varžosi aukščiau su bažnyčių bokštais. Ar nepaaiškės, kad vien šitų miestų (ar net

vieno kurio nors) mūrinio išlikusio paveldo iš Žalgirio mūšio laikų yra daugiau nei mūro būta visoje LDK. O kada ateis eilė Vokiečių ordino eiliniams provincijos miestams, kuriuose ir dabar gali išvysti miesto mūrus su vartais ir bokštais (pvz., Graudence – lenk. Grudziądz, vok. Graudenz; Olštynė – lenk. Olsztyn, vok. Allenstein) ar mūrinės rotušės (Ornetoje – lenk. Orneta, vok. Wormditt; Paslenke – lenk. Paslęk, vok. Pr. Holland).

Ši skyrelį tiktų baigti taiklia Gudavičiaus civilizacine gradacija, iliustruojančia Europos istoriografijoje įvairiai nuo seno formuluojamą istorinių regionų sąveikos dėsni, kai kada pavadinamą „traukos iš Vakarų į Rytus dėsniu“. Televizijos laidoje Gudavičius, užklaustas, kaip galėtų apibūdinti XIV–XV a. sandūros Europos regionų civilizacinį potencialą, perklausė – „ar kaip futbolo lentelėje?“ ir atsakė: Prancūzija – 10, vokiečių erdvė – 7, Lenkija – 4, LDK – 2, Maskovija – ne ta lyga. Štai ir aiškėja, kodėl, norint įveikti vokiečių erdvės priešakinį bastioną – Vokiečių ordiną, reikėjo sąjungos ir su Lenkija.

Be tokių civilizacinių tipologijų ir šalių potencialo palyginimų būtų nesuprantama, kodėl Lenkija ir LDK turėjo įtempti jėgas, nes niekaip negalėjo po vieną nugalėti nykštukinio Vokiečių ordino, kurio teritorijos plotas – 65 tūkst. km² (t. y. tiek, kiek turi šiuolaikinė Lietuva), Lenkijos – 270 tūkst. km², o LDK – 1 mln. km². Tiesa, gyventojų skaičiumi tokio milžiniško skirtumo nebuvo: Lenkija – 2 mln., LDK – 1 mln., Vokiečių ordinas – 0,4 mln.

Iš esmės panašiai gradacijai pritaria, taip pat operuodamas sporto terminais, ir šiuolaikinės lenkų istoriografijos autoritetas Henrykas Samsonowiczius. Jis, nebijodamas pripažinti, kad Lenkija XIV a. – tai at-

stumta nuo jūros Europos periferija, teigia, kad į Europos „antrąją lygą“, kurioje iki tol buvo Čekija, Vengrija ir Imperija, Lenkiją iškėlė būtent sąjunga su LDK, o tai savo ruožtu atvedė abi šalis į Žalgirio pergalę.

Paprastai garbingų pergalių temos istorijoje yra baigiamos pasvarstymu, kokie buvo Žalgirio mūšio padariniai ir kaip šis siužetas yra įsitvirtinęs bendruomenės atmintyje. Mūšio padarinius geriausiai nuskė vienas Prūsijos miestietis 1427 m. laiške: „Prūsijos valdovai neįvertino Lenkijos karaliaus ir Vytauto, dėl to prarado žemę, pils, žmones, garbę, turtus ir valdžią.“¹³⁶ Galėtume pasvarstyti ir apie Žalgirį Lietuvos istorinėje atmintyje¹³⁷ – apie Maironio poeziją ir 1930 m. Vytautianą, o dar labiau apie 1939 m. Maskvos „Voenizdato“ leidinius, kuriuose iškeliama stalininė Žalgirio kaip kovos su Vakaraais idėja, dėl to Žalgirio tema legalizuojama nuo sovietinių partizanų būrių ir kolūkių iki sporto draugijos, kurios krepšinio klubas apvertė aukštyn kojomis stalininių ideologų planą. Kauno „Žalgirio“ ir Maskvos CASK grumtynės 1982–1987 m. buvo tikra Lietuvos kova ne su Vakaraais, o su Rytų militaristinės imperijos simboliu, kova, kuri akivaizdžiai artino visuomenę prie Atgimimo.

Tačiau gal yra prasmės pasvarstyti Aleksandro Demandto reabilituotą klausimą

¹³⁶ Hanserecesse. [Abt. 1:] Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256–1430, Bd. 8, hrsg. v. Karl Koppmann. Leipzig, 1897, Nr. 234, S. 167: „de heylden den koningk van Palen unde Witolde alto licht, unde se seden, se en hedden geyne maght, se hedde wilde, wyde, wuste land, unde hedden dar geyn volk ynne, unde heylden se vor nicht; dar mede hebben de heren van Prutzen vorlorn land, slote unde lude unde ere unde gued unde maght.“ Žr. taip pat: *Ekdahl S. Die Schlacht...*, p. 9; *Ekdahl S. Žalgirio mūšis ir jo reikšmė...*, p. 19.

¹³⁷ Nors vargu ar čia verta ką nors pridurti prie nuoseklaus žvilgsnio: *Petruskas R. Žalgirio mūšis ir lietuvių istorinė tradicija // Naujasis Židinys-Aidai. 2010, Nr. 7–8, p. 224–229.*

ma „kas būtų, jeigu būtų“ – kas būtų, jeigu Žalgiryje būtų pralaimėta? Juk Vytauto rizika ar provokacija galėjo nepasiteisinti – Lietuvos kariuomenė galėjo nebegrižti į mūšio lauką arba nesuspėti Lenkijos kariuomenei neatlaikius. Kas tada? Jei iš tikrųjų pagrindinė mūšio priežastis buvo LDK konfliktas su Vokiečių ordinu dėl Žemaitijos, tai tada Žemaitija būtų amžiams buvusi prijungta prie Ordino, ir prie Baltijos būtų susiformavusi vientisa teritoriškai – nuo Gdansko iki Talino – Vokiečių ordino valstybė, o jos rytinė riba būtų buvusi ne tik Estijos Narva, bet ir Lietuvos Nevėžis. Po Vytauto mirties dešimt metų trukusi suirutė ir pilietinis karas tarp Žygimanto Kęstutaičio ir Švitrigailos ir šiaip vedė prie grėsmingos LDK skilimo perspektyvos – į „rusėniškąją“ (Švitrigailos) ir „lenkiškąją“ (Žygimanto Kęstutaičio) dalis. Vadinasi, tokia situacija juo labiau galėjo susiklostyti Žalgiryje pralaimėjusioje silpnoje LDK, kurios tolesnė perspektyva būtų – padalijimas tarp Maskvos ir Krokuvos. Tokiu atveju LDK būtų tapusi ne moderniųjų tautų lopšiu, o istoriniu epizodu, nes lietuvius būtų ištikęs prūsų likimas. Toks pat likimas būtų ištikęs ir latvius bei estus, nes seniai pripažinta, kad vokiečių kolonizaciją į Livoniją stabdė Žemaitijos Palangos–Šventosios ruožas. Jei taip, šiandien turėtume Kaliningrado sritį ne nuo Balgos iki Tilžės, o nuo Gdansko iki Talino. Šioje fantasmagoriškoje vietoje gal ir baikime.

Geriau pasidžiaukime tuo, kad Žalgiris parodė tautų solidarumo prasmę, ne vienai jų tapo atspirtimi optimistinei egzistencijai.

8. Išvados

- Šiandien pripažįstama, kad kritiškos Žalgirio studijos prasidėjo tik XX a.

septintajame dešimtmetyje, nes iki to žalgiradoje vyravo iš nacionalinių mitologijų ateinantys įvaizdžiai, kurie diktavo sąlygas „žirklių ir klijų“ metodu besivadovaujantiems istorikams, darantiems karpinius iš Jano Dlugošo kronikos. Kritinio lūžio autorius Svenas Ekdahlis yra iškėlęs maksimą – išsivaduoti iš Dlugošo, atlikti sisteminę šaltinių analizę ir sukurti nuo įvairiausių ideologemų nepriklausomą kritinę Žalgirio rekonstrukciją.

- Vis dėlto Ekdahlio hipotezės, tarp jų ir straipsnį inspiravusi kitokios sąjungininkų žygio krypties į Žalgirio mūšio lauką hipotezė, nėra įgijusios sisteminio pavidalo. Tai, o ir apskritai kritinio istorijos mokslo spragos lemia, kad nėra lemtingai paveikti kolektyvinės atminties vaizdiniai, kuriems kur kas didesnę poveikį darė ir tebedaro nevaržomos vaizduotės meno kūriniai.
- Ekdahlis yra padaręs bendriausią išvadą: LDK kariuomenės vaidmuo mūšyje niekuo nenusileidžia Lenkijos kariuomenės, o kai kuriais aspektais net pranoksta. Tai Ekdahlis grindė naujais šaltiniais, ypač 1413 m. laišku, tiesiai kalbančiu apie LDK kariuomenės manevrą bei Lietuvos dalyvavimą trofėjų dalybose. Pastarasis siužetas pildytinas ir kitais aspektais, ypač užimtų Ordino pilių administravimo ir Ordino teritorijos dalybomis.
- Ekdahlio teiginiai yra įvairiais aspektais „amortizuojami“ lenkų istoriografijoje ir perdėtai glorifikuojami lietuvių. Kritikos trūksta tiek vienur, tiek kitur, nes nekreipiama dėmesio į Ekdahlio užuominas apie Viduramžių taktiką Žalgiryje. Tai reiškia, kad nekreipiama dėmesio į trijų būrių taktikos, gonfanonų ir rikiavimo pleištais temas, kurios leidžia naujai pa-

žvelgti ir į LDK kariuomenės lygį, sudėtingą rikiavimą ir veiksmus mūšio lauke.

- Šaltiniai sutartinai kalba apie LDK kariuomenės „tris būrius“, kurių gonfanonose ir gali būti du pagrindiniai heraldiniai ženklai – Vytis ir Gediminaičių Stulpai, taip pat korpusų rikiavimą pleištais. Taikant pleiščių taktiką, sunkiosios raitijos kiekis nėra lemiamas – trijų pleiščių smagaliams Lietuvai galėjo pakakti sunkiosios raitijos iš kunigaikštiskojo elito, ypač turint galvoje Vytauto pastangas prieš mūsų modernizuoti LDK kariuomenę.

- Rikiavimas trimis pleištais leidžia kitaip įsivaizduoti „lietuviškąją“ mūšio fazę, kitaip interpretuoti Smolensko vėliavų mįslę. Manytina, kad jos – tai mūšio lauke likusio trečiojo rezervinio pleišto vėliavos. Šiame pleište galėjo būti geriausiai ginkluoti samdiniai iš LDK forpostinių pilių. Kadangi tarp samdinių galėjo vyrėti lenkai, kaip rodytų bent jau pačios Smolensko igulos sudėtis, ką žinojo ir Dlugošas, – tai pakankamai teikia naujų interpretacinių aspektų šio kronikininko Smolensko vėliavų glorifikacijos Žalgirio mūšio lauke motyvams.

THE BATTLE OF ŽALGIRIS / GRUNWALD: UNANSWERED QUESTIONS

Alfредas Bumblauskas

Summary

The aim of the article is, on the basis of the hints found the sources and Sven Ekdahl's hypothesis, to look at the battle of Žalgiris (Grunwald) as a typical fight of medieval knights the conceptions of the nature of which in historiography, ignoring the issues of tactics, are obviously outdated. And this, in its turn, leads to strongly emphasising the necessity for more thorough investigations into tactics. Today it is recognised that critical studies of the battle of Grunwald started in the seventh decade of the 20th century only, because until that time images coming from national mythologies prevailed in the studies of the battle of Grunwald, which dictated conditions to the historians of the “scissors and glue” method who cut patterns from the Chronicle of Jan Dlugosh. The author of the critical turning point Sven Ekdahl made the following maxim: to get rid of the Chronicle of Jan Dlugosh, to carry out a systematic analysis of the sources and to create a critical reconstruction of the battle of Grunwald that is independent of most various ideologems. Nevertheless, Sven Ekdahl's hypotheses have not acquired a systematic form, which could create the new narrative of the battle of Grunwald. This, as well as gaps in critical science of history on the whole, determine the fact that images of the collective memory, which were much stronger influenced by and still are under the influence of works of art of the undisciplined imagination,

have not been significantly affected. Sven Ekdahl has drawn the following most general conclusion: the role of the army of the Grand Duchy of Lithuania in the battle was not inferior in anything to the Polish army, and in some aspects it even surpassed the latter. Sven Ekdahl based this statement on the new sources, on the letter of 1413, in particular, which spoke directly about the manoeuvre of the army of the Grand Duchy of Lithuania and participation of the Lithuanian party in trophy sharing. The latter subject is also supplemented with other aspects, especially with administration of the occupied castles of the Order and the eventual partition of the Order's territory. Sven Ekdahl's statements are “amortised” in Polish historiography from various aspects and they are excessively glorified by the Lithuanians. Criticism is lacking in both cases because Ekdahl's hints about the medieval tactics in the battle of Grunwald is disregarded. This means that the themes of the tactics of three corps (“drei Treffen”), the gonfanons and wedge formations, which enable us to look anew both at the level, composition, formation of the army of the Grand Duchy of Lithuania and its action in the battle field. The sources unambiguously speak about three corps of the army of the Grand Duchy of Lithuania whose gonfanons could contain two major heraldic signs – Vytis (the State emblem of Lithuania – the White

Knight astride a leaping stallion) and the Pillars of Gedimainaičiai (one of the major symbols of statehood), as well as forming of corps in wedges. The quantity of the heavy mounted soldiers in the tactics of wedge is not decisive – to form spearheads of three corps or wedges the heavy mounted soldiers from the Duke's elite could have sufficed Lithuania, especially having in mind Vytautas' attempts to modernise the army of the Grand Duchy of Lithuania before the battle. Formation in three wedges allows us to imagine the "Lithuanian" phase of the battle in a different way, to interpret the riddle of the flags

of Smolensk in a different way. They are thought to be flags of the third reserve wedge that remained in the battlefield. The mercenaries from the advanced post castles of the Grand Duchy of Lithuania who were armed best could have been in that wedge. Since Poles could have dominated among the mercenaries – at least the composition of the very garrison of Smolensk shows this and Dlugosh also knew about it – this brings sufficiently new aspects of interpretation into the motives of this chronicler of the glorification of the flags of Smolensk in the battlefield of Grunwald.

*Įteikta 2010 09 22
Parengta skelbti 2010 10 12*